

Henna Oranen

VAINAJIEN MUISTOMERKKI
VAALIJALAN
KUNTOUTUSKESKUKSEN
PIHAPIIRIIN

Opinnäytetyö
Kulttuurituotannon koulutusohjelma

2009

MIKKELIN AMMATTIKORKEAKOULU

Mikkeli University of Applied Sciences

KUVAILULEHTI

 <p>MIKKELIN AMMATTIKORKEAKOULU Mikkeli University of Applied Sciences</p>		Opinnäytetyön päivämäärä 12.10.2009
Tekijä(t) Henna Oranen	Koulutusohjelma ja suuntautuminen Kulttuurituotannon koulutusohjelma	
Nimeke Vainajien muistomerkki Vaalijalan kuntoutuskeskuksen pihapiiriin		
Tiivistelmä Vaalijalan kuntoutuskeskus Pieksämäellä tarjoaa kehitysvammaisille kuntoutus-, asumis- sekä työpalveluja. Opinnäytetyöni kirjallinen osuus käsittelee kuolemista ja vainajien muistamista Vaalijalan arvolähtökohdista (suomalaisuudesta ja kristillisyydestä) käsin, sekä sisältää prosessikuvauksen Vaalijalan vainajien muistomerkin synnystä ja toteutuksesta.		
<p>Työskentelen Vaalijalassa ja huomasin työssäni tarpeen vainajien muistomerkillä tai paikalle, jossa voi muistaa edesmenneitä. Paikkaa ei ole ollut. Kuntoutuskeskus on myös tiukentanut viimeaikoina muun muassa paloturvallisuusmääräyksiään, joten esimerkiksi kynttilöiden sytyttäminen osastoilla ei enää ole mahdollista.</p> <p>Varsinaiseksi muistomeriksi muodostui prosessin myötä kuntoutuskeskuksen maastosta löytynyt keskeneräinen, suurikokoinen myllynkiven aihio. Tämä upea kivi sai arvoisensa paikkansa kuntoutuskeskuksen sydäimestä, kirkkopihalta. Kivi itse on 1900-luvun alusta tai paria sataa vuotta aiemmin työstetty. Sen tarkoitus on ollut toimia joko tuuli-, vesi- tai konekäyttöisen myllyn kivenä, mutta jostain syystä kiven työstäminen on jäänyt kesken. Kivi ei ole täydellinen myllynkiveksi, mutta täydellinen se on kehitysvammalaitokseen, jossa ihmisetkään eivät ole täydellisiä - vainajien symboliseksi merkiksi.</p> <p>Työn teoriaosuudessa kuoleman merkitys suomalaisessa kulttuurissa on suuressa osassa. Työssä pohditaan myös hoitohenkilökunnan suhtautumista asiakkaan kuolemaan. Kun itse kivi edustaa sitä merkkiä, joka on työn lähtökohta ollut, teoriaosuus keskittyy syihin, miksi tällaisia merkkejä tarvitaan, miksi vainajia halutaan muistaa, mitä kuolema meille tarkoittaa. Vain tällaisen teoriaosuuden myötä itseni oli mahdollista toteuttaa se, mitä hain kulttuurituottajan koulutukselta: kulttuuri tukee ihmisen täysivaltaista hoitamista, kuntouttamista ja laadukasta elämää myös laitospäristössä.</p>		
Asiasanat (avainsanat) Kuolema, vainajien muistaminen, muistomerkit, kehitysvammatyö		
Sivumäärä 37 + 3 liitettä	Kieli Suomi	URN
Huomautus (huomautukset liitteistä)		
Ohjaavan opettajan nimi Mari-Jatta Rissanen	Opinnäytetyön toimeksiantaja Vaalijalan kuntoutuskeskus	

DESCRIPTION

 <p>MIKKELIN AMMATTIKORKEAKOULU Mikkeli University of Applied Sciences</p>		Date of the bachelor's thesis 12.10.2009
Author(s) Henna Oranen	Degree programme and option Degree Programme in Cultural Management	
Name of the bachelor's thesis Monument for the deceased residents of Vaalijala		
Abstract <p>Vaalija's Rehabilitation Center is located in Pieksämäki and it provides rehabilitation-, living and work services to mentally handicapped persons. My scholarly thesis is a process description about death and memorializing the deceased at Vaalijala's Rehabilitation Center.</p> <p>I work as a nurse in Vaalijala and I had already noticed earlier in my work that there is a need for a memorial for the deceased residents of Vaalijala. There was no such a place. The rehabilitation center also has recently tightened its fire protection instructions, so for example even lightning a candle isn't possible anymore.</p> <p>A big unfinished millstone, found from the terrain of the rehabilitation center, became the actual monument. This great stone gained the place it truly deserved at the heart of the rehabilitation center, the church yard. The stone itself had been worked on in the beginning of the 20th century or a couple of centuries earlier. It was meant to work as the stone of a wind-, water-, or machine powered mill, but for some reason the tooling has remained unfinished. The stone isn't perfect as a millstone, but it's perfect as a symbol for the deceased residents of a place, where the people aren't either perfect.</p> <p>The meaning of death in Finnish culture has had a big role in the theoretical part of the work. Also the nursing staff's attitude towards a client's death has been considered a lot. When the stone itself represents the symbol that has been the basis of the work, the theoretical part focuses on the reasons, why we need these kinds of symbols, why we want to remember the departed ones and what death really means to us. Only after this kind of theoretical part it was possible to me achieve what I was looking for from a cultural producer's studies: culture supports the comprehensive care, rehabilitation and quality life also in an institutional care surrounding.</p>		
Subject headings, (keywords) Death, recollections about the deceased, memorials, work with the mentally handicapped		
Pages 37 + app. 3	Language Finnish	URN
Remarks, notes on appendices		
Tutor Mari-Jatta Rissanen	Bachelor's thesis assigned by Vaalijala's rehabilitation center	

SISÄLTÖ

JOHDANTO.....	1
1.VAALIJALAN KUNTOUTUSKESKUS.....	4
2. KUOLEMA JA KUOLEMAN KOHTAAMINEN SUOMALAISESSA KULTTUURISSA.....	6
2.1 Kuolema suomalaisessa kulttuurissa.....	8
2.2. Kuolemaan liittyviä symboleita suomalaisessa kulttuurissa.....	9
2.3 Hyvä Kuolema.....	11
2.4 Kuoleman kohtaaminen hoitosuhteessa.....	12
3. SURUTYÖ JA VAINAJIEN MUISTAMINEN.....	14
3.1 Surutyö.....	14
3.2 Hautajaiset.....	16
3.3 Vainajien muistelu.....	17
4. KUOLEMA JA VAINAJIEN MUISTAMINEN VAALIJALAN KUNTOUTUSKESKUKSESSA.....	19
5. VAINAJIEN MUISTOMERKKI VAALIJALAN KUNTOUTUSKESKUKSELLE.....	21
5.1 Lähtökohdat.....	22
5.2 Miksi muistomerkki?	23
5.3 Torsosta muistomerkiksi.....	25
5.4 Myllynkivi.....	28
5.5 Myllynkivi keskuksen alueelle.....	29
5.6 Arviointi.....	31
6. LOPUKSI.....	33
LÄHTEET.....	35

LIITTEET

Liite 1: Muistomerkin projektisuunnitelma vuodelta 2007

Liite 2: Vaalijalan tiedotuslehden 2/2008 teksti

Liite 3: Valokuvia muistomerkestä

JOHDANTO

Vaalijalan kuntayhtymän kuntoutuskeskus kehitysvammaisille sijaitsee Pieksämäen Ne-nonpellossa. Kuntoutuskeskuksen alueella työskentelee noin 350 henkeä ja kehitysvammaisia kuntoutujia alueella on päivittäin noin 250. Osa kehitysvammaisista asuu alueen monissa eri yksiköissä, osa käy vain jaksoilla kuntoutumassa omasta asuinpaikastaan käsin. Olen työskennellyt hoitajana Vaalijalassa vuodesta 2003, ensin huonokuntoisimpien asiakkaiden, nykyisin lasten ja nuorten parissa.

Kuntoutuskeskuksessa keskitytään elämään ja kuolema on osa tätä elämää. Suomessa kuolee vuosittain noin 50 000 henkeä. Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisten ja taloudellisten muutosten myötä kuolemasta on tullut laitoksiin tai sairaaloihin siirretty asia (Nikkonen 1995, 77). Vielä 1900-luvun alkupuolella lähes jokainen tottui kohtaamaan kuolemaa varhain lapsuuden kodissaan. Ihmiset saivat kuolla kodeissaan omien läheisten ympäröimänä. Nykyisin kuolema on keskittynyt laitoksiin ja sairaaloihin. Kuolemasta on tullut osalle kansaa pelottava asia, jota ei haluta ottaa omalle vastuulle tai liian läheiseksi elämässä.

Suomalaiseen kulttuuriin on aina kirjoitetun historiamme alkuajoilta lähtien kuulunut voimakas vainajausko. Kuolema onkin ollut innoittaja kaikissa suurta suosiota saavuttaneissa kulttuureissa, ei yksinomaan suomalaisuudessa. Kuoleman pelon voi katsoa olevan peloista voimakkain. Jos joku kulttuuri tarjoaa siihen pelkoon apua, sen suosio on taattu. Opinnäytetyöni lähtee siitä oman työkokemukseni tukemasta perusolettamuksesta, että myös kehitysvammaisilla on samanlainen halu puhua kuolemasta, samat pelot ja surut kuin muillakin. Myös heillä on tarve muistaa kuolleita läheisiään, myös heille suomalainen vainajien muistamisen perintö on tärkeää. Työn ei ole tarkoitus unohtaa myöskään alueella liikkuvia muita ihmisiä, joita on muun muassa pienen kyläyhteisön asukkaat, kuntoutuskeskuksen henkilökunta ja asiakkaiden omaiset, myös jokainen heistä elää osana suomalaista kulttuuriamme.

Tässä kulttuurituotannon opinnäytetyössäni pohdin vainajien muistamisen merkitystä yleisemminkin mutta ennen kaikkea keskityn Vaalijalassa vallitseviin lähtökohtiin; suomalaisuuteen, karjalaisuuteen sekä kristillisyyteen. Työn konkreettisena tuloksena Vaalijalan kuntoutuskeskuksen pihapiiriin pystytettiin syksyllä 2008 vainajien muistomerkki.

Työn lähtökohtana oli tilanne, jossa Vaalijalan asiakkaila ei ollut tarjolla juuri mitään mahdollisuutta muistaa edesmenneitä läheisiään ja henkilökunnan keinot auttaa asiakkaan luonnollisessa surussa olivat rajatut. Aina kehitysvammaisen resurssit eivät riitä ilmaiseen surua. Kehitysvammaisen ei aina kykene abstraktiin ajatteluun, johon moni meistä muista pystyy, eli muistelemaan ja kunnioittamaan vainajia arkisten askareittemme ohessa. Siksi on oleellista tarjota mahdollisuus myös siihen osaan hyvää ja täysipainoista elämää, jota ihmissuhteiden hoitaminen vainajiin tarvitsee: konkreettinen paikka näiden ihmissuhteiden hoitamiseen. Opinnäytetyön tavoitteena oli luoda tila ja paikka, muistomerkki, kuntoutuskeskuksen alueelle, jossa näitä ihmissuhteita voi hoitaa. Muistomerkki on myös läheisille, henkilökunnalle ja muille alueella liikkuville osoitus siitä, että kuntoutuskeskuksessa arvostetaan ihmistä myös kuoleman jälkeen. Muistomerkin symbolinen arvo muistojen ja menneiden asioiden muistuttajana on konkreettinen osoitus siitä, että kuolema on hyväksytty osaksi elämää tässä yhteisössä. Kulttuurituotannon opinnot antoivat työkalun; tämän opinnäytetyön puitteissa pystyin toteuttamaan muistomerkin Vaalijalan vainajille.

Tämän työn läheisimpänä työelämän ohjaajana on toiminut Vaalijalan pappi, Eija Korhonen, jonka kanssa yhdessä on ideoitu muistomerkkiä koko prosessin ajan torsosta varsinaiseksi muistelupaikaksi. Vaalijalan kuntoutuskeskus on näyttänyt koko prosessin ajan muutenkin vihreää valoa muistelupaikan tarpeellisuudelle. Jokainen henkilö, jolle prosessin aikana asiasta on puhuttu, on ollut voimakkaasti merkin toteuttamisen kannalla ja varsin ymmärtäväisesti on suhtauduttu juuri vainajien muistamisen tärkeyteen.

Työn kirjallisen osuuden ensimmäinen luku tarkentaa lukijan käsitystä Vaalijalan kuntoutuskeskuksesta. Toisessa luvussa on kerrottu yleisesti kuolemista ja sen kohtaamisesta Suomessa. Kolmannessa luvussa kuolemasta siirrytään vainajien muistamiseen ja jäljelle jääneiden tunteiden työstämiseen. Seuraavassa luvussa käsittelen kuinka Vaalijalassa suhtaudutaan kuolemaan ja vainajien muistamiseen. Työn loppuosuus käsittelee Vaalijalan vainajien muistomerkin pystyttämisen prosessia.

*Me emme tiedä mitä linnun sydän tuntee
kun siipi ei enää kannaa
ja alla on meren hauta.
Yhtä vähän me tiedämme
pienestä suloisesta sisarestamme,
yhtä vähän kultasydämisestä veljestämme,
kun he putoavat.
Ihmiselämä ja linnun lento
ovat yhtä huimia, yhtä katkeavia
ja muistomerkin arvoisia.*

-Viljo Kajava-

(Kajava 2009.)

1. VAALIJALAN KUNTOUTUSKESKUS

Vaalijalan kuntayhtymän kuntoutuskeskus sijaitsee Pieksämäen Nenonpellossa. Vaalijalan kuntayhtymän toimenkuvana on tarjota Savon alueen kehitysvammaisille niin asumis-, kuntoutus-, työ-, koulu-, erityis- kuin avopalveluitakin. Varsinainen kehitysvammaisten hoitotyö aloitettiin *Vaalijala*-nimellä vuonna 1907 Sortavalassa, nykyisen Venäjän puolella. Kuntoutuskeskuksen rakentaminen Pieksämäelle aloitettiin 1950-luvulla, kun asiakkaiden varsinaiseksi sijoituspaikaksi etsittiin pysyvää paikkaa. Sitä ennen asiakkaat olivat joutuneet henkilökunnan mukana kiertämään ympäri Suomea, jouduttuaan lähtemään evakkoon sodan jaloista. (Huhta & Sillanpää 2007, 5.)

Nykyisin Vaalijalan kuntayhtymään kuuluu 40 kuntaa, jotka ostavat kuntansa tarvitsemia kehitysvammaisten palveluja kuntoutuskeskukselta sekä yhtymän muilta yksiköiltä, joita on sijoiteltu ympäri yhtymän aluetta (vaalijala.fi, 2009). Vaalijalan kuntayhtymällä on erityisosaamista muun muassa aistimonivammaisten, psykiatristen ja autististen ihmisten kuntouttamisesta. Kuntayhtymän kuntoutuskeskuksessa on 250 asiakaspaikkaa, toimintakeskuksissa on 60 paikkaa, asuntoloissa ja hoitokodeissa on yhteensä 140 paikkaa ja työvalmennuskeskuksissa on 250 paikkaa. Nykyinen kuntoutuskeskuksen alue käsittää noin 30 rakennusta, joissa sijaitsee parikymmentä eri yksikköä eritasoisille ja eri-ikäisille kehitysvammaisille asukkaille, potilaille sekä kuntoutusasiakkaille. Asiakkaita kuntoutuskeskuksessa on päivittäin noin 250 ja se työllistää noin 350 henkeä, pääasiassa hoitajia, mutta myös ohjaajia, sekä muuta, muun muassa teknistä ja hallinnollista henkilökuntaa. Kuntayhtymän palveluksessa on noin 490 henkeä, josta välitöntä asiakastyötä tekee noin 390. (Vaalijalan kuntayhtymän palveluiden kuvaus 2007-2009.)

Asiakaskunnassa on tapahtunut Vaalijalan satavuotisen historian aikana monenlaista muutosta. Nykyisin keskuksessa oleva asiakaskunta on vaikeahoitoisempaa, sillä kunnat pitävät kustannussyistä helppohoitoisemmat asiakkaat mielellään omissa yksiköissään. Myös kehitysvammaisten oikeuksista on puhuttu paljon ja laitosmaista yksikköä ei enää pidetä parhaana mahdollisena sijoituspaikkana ihmiselle. Laitosasumisesta pyritään nyky-yhteiskunnassa kokonaisuudessaan pois eli nykyisin lapsia ja nuoria ei sijoiteta pysyvästi laitoksiin. Laitoksesta ei enää toivota kenellekään kotia, sillä teknologian kehitys mahdollistaa myös vaikeahoitoisempien ihmisten hoidon muualla kuin laitosympäristössä. 1990-luvun laman vaikutuksesta 1991-1995 välisenä aikana Vaalijalan kuntayhtymän yksiköistä muutti kuntien omiin yksiköihin yli kolmesataa ihmistä. Se oli alkusysäys myös Vaali-

jalan kuntoutuskeskuksen luonteen muuttumiselle laitoksesta kuntoutuskeskukseksi. (Huhta & Sillanpää 2007, 201-207.) Nykyisin Vaalijalan tehtävä on tukea avohuoltoa ja tuottaa monipuolisia kuntoutuspalveluita sekä vaikeimmin vammaisten palveluita.

Tämän muutoksen mukana Vaalijala on elänyt eli nimi on vuonna 2000 muuttunut keskuslaitoksesta kuntoutuskeskukseksi. Aiempia yhteiskunnallisia muutoksia oli esimerkiksi Suomen Sisälähetysseuran poisjääminen hallintokoneistosta. Luotiin kehitysvammalaki ja kehitysvammaistenhoito tuli kuntien velvollisuudeksi, enää ei ollut tarvetta ulkoiselle palveluntarjoajalle, kuten sisälähetysseuran ylläpitämä laitos oli ollut. Myös yksiköiden kokoa on pienennetty. Kuntoutuskeskuksessa useamman hengen asuinhuoneet alkavat olla harvinaisuutta, kun joskus aiemmin huoneissa oli vuoteita vuoteiden vieressä. Keskuksen asiakastyö laajenee koko ajan. Asiakastyöhön käytettävät rakennukset lisääntyvät palveluiden ulkoistumisen kautta, kuten esimerkiksi pesulatilojen muuttaminen taidepajatiloiksi tai entisten henkilökunnan asuntoloiden toimiessa kouluryhmien opetustiloina. Asiakasmäärä on tippunut pariin sataan, sen oltua suurimmillaan 1970-luvun puolessa välissä, yli viisisataa henkeä (Huhta & Sillanpää 2007, 178). Asiakkaat eivät enää myöskään ole pelkästään kehitysvammaisia, vaan myös psykiatriset asiakkaat ovat saaneet keskuksen alueelta omia yksiköitään aina enemmän (Vaalijalan kuntayhtymän palveluiden kuvaus 2007-2009).

Vaalijala aikoo pitää pintansa myös nyt menossa olevassa laitosasumisen karsimisessa. Joitakin vuosia sitten tehdyn selvityksen ”*Pitkäaikaisesta laitosasumisesta kohti yksilöllisempiä ratkaisuja*” (Niemelä & Brandt, 2007) mukaan laitosasuminen tulee purkaa maassamme vuoteen 2017 mennessä kokonaan. Laitoshoidosta siirrytään hajautettuihin yhteisöpohjaisiin lähipalveluihin ja laitoshoidon järjestelmä puretaan pääosittain. Maassamme laitoshoidon tarvitsevia ihmisiä on noin 50 jatkuvaa sairaanhoitoa vaativaa vaikeasti vammaista lasta, sekä maksimissaan noin sata hyvin vaikeista psyykkisistä ongelmista kärsivää, sekä vaarallisia rikoksia tehneitä kehitysvammaisia henkilöitä. Koska nämä laitostyyppistä asumista tarvitsevat henkilöt ovat laaja-alaisen sairaanhoidollisen erikoisosaamisen piirissä, laitosasuminen tulee kytkeytymään erikoissairaanhoidon. (Niemelä & Brandt, 2007.) Vaalijala aikoo kuitenkin jatkaa myös tulevaisuudessa vapaaehtoisena kuntayhtymänä ja juuri kuntoutuspalveluiden tarjoajana, ei laitosasumisen yksikkönä. Jatkamisen takeena pidetään kovaa alan erityisosaamista ja kuntien heikkoa mahdollisuutta tarjota omissa yksiköissään sisäisesti erityispalveluja erityisasiakkailleen. (Vaalijalan kuntayhtymän palvelujen kuvaus 2007-2009.)

Vaalijalassa tehdään arvokeskeistä hoitotyötä. Jokainen Vaalijalan yksikkö (osasto, opetusyksikkö, ohjausyksikkö) on laatinut omat arvonsa, joita työssä noudatetaan. Keskuksen keskeisellä paikalla sijaitsee kirkko, joka vietti vuonna 2008 50-vuotis-juhlaansa, kirkko on siis ensimmäisenä rakentamisen vuosikymmenellä paikalle nousseita rakennuksia.

Vaalijalassa on kaksi papin virkaa, toinen Vaalijalan kuntayhtymän palkkaama, toinen kuntayhtymän alueen seurakuntien yhdessä Vaalijalle palkkaama. Vaalijalalla on vahvat kristilliset perinteet. Kuntoutuskeskuksen johtavaohitaja Tuula Karvinen vastaa minulle, kysyessäni kuntoutuskeskuksen arvoista ja kulttuurista sähköpostiviestissään 17.4.2009: ”*Mielestäni kristillinen kulttuuriperintö ja kristilliset arvot ovat ne, jolle on Vaalijalan perusta luotu. Se on sanottu myös niissä asiakirjoissa, jotka Sisälähetysseuran ja kuntayhtymän siirtosopimuksissa on. Nykyisessäkin suunnitelmassa on sanottu "Kristillisten arvojen kunnioittaminen ja hengellinen työ; työmme tunnistaa perinteet." Perinteisiä arvoja kunnioitetaan ja uusia työmuotoja etsitään asiakkaiden tarpeiden mukaisesti. Kuntoutuskeskus kuuluu perään ky:n arvoja niin kaikkina aikoina on kristillinen arvo ja kulttuuriperintö ollut ykkösenä. Vaalijalla on oma pappi, joka on myös sopimuksissa luvattu säilyttää ja se on valtakunnallisesti huomionarvoinen asia.*”

2. KUOLEMA JA KUOLEMAN KOHTAAMINEN SUOMALAISESSA KULTTUURISSA

Elämä ja kuolema ovat vastavoimat, joiden välisestä kamppailusta kaikessa inhimillisessä toiminnassa on kysymys. Kuolemaa on analysoitu monin tavoin, yksi tutuimmista on kristillinen näkemys ”*kuolema on uudelleen syntyminen - ylösnousemus*”. Eri kulttuureissa kuoleminen nähdään eri tavoin, kaiken kaikkiaan kuolema nähdään eritavoin jo yksilön näkemyksellisellä tasolla. Kulttuuria voidaan pitää yhtenä suurimpana lopullisen kuoleman kieltäjänä. Tarkkaan sanoen kulttuurit eivät kiellä kuolemaa, vaan kieltävät kuoleman käsittämisen lopullisena elämän päättymisenä. Kautta maailman löytyy moninaisia kulttuureja uskontoineen, joilla on tarjota ihmiselle kuolemanpelkoonsa erilaisia lopullisen kuoleman – koko elämän päättymisen - kieltämisen teorioita. Yleensä vain ruumis kuolee, sielu tai vastaava jatkaa elämäänsä. Kulttuurit eivät saavuta suosiota mikäli ne eivät tarjoa toivoa yksilölle, sielulle, kuoleman jälkeen. Kuolema on kautta aikojen ollut kulttuurin muusa, siitä ovat innostuneet niin tiedemiehet kuin taiteilijatkin. (Utriainen 1999, 33 - 35.)

Kuolemaa voi pitää myös rajana, joka erottaa yksilön toisesta. Kukaan ei voi lopulta kokea kuin oman kuolemansa, eikä hän voi siitä palata kertomaan toisille. Ainut keino millä jokainen tunteva ja vielä elossa oleva ihminen voi kokea kuoleman on kokea jonkun läheisen menetys. (Utrianen 1999, 35.) Kulttuureja kuolema värittää erilaisin ”kuoleman jälkeen” -rituaalein. Itse vainajasta ei tiedetä, millaisia rituaaleja hän oikeasti käy läpi, vaan rituaalit ovat tarkoitettu juuri jälkeenjääneille. Keskeistä rituaaleissa on omien rikkoutuneiden ihmissuhteiden sureminen ja lohdun saanti. Läheisen kuoleminen saa aikaiseksi muistojen, mielikuvien, halujen ja toivomusten maailman elävissä ihmisissä. (Utrianen 1999, 39 - 40.)

Kuoleman kohtaamisesta on tehty useita tutkimuksia ja niistä on luettavissa, että kuolevat itse pelkäävät kuolemaa. Kuolevat eivät osaa tarkemmin nimetä mitä he siinä tarkalleen ottaen pelkäävät. Hoitohenkilökunnalle tehtyjen kyselyjen mukaan hoitajat arvelevat potilaan pelkojen liittyvän kipuun ja avuttomuuden tunteeseen. Henkilökunnan kokemusten mukaan uskovaiset potilaat suhtautuvat kuolemaan vähemmän pelokkaasti. (Simonen 1995, 37.)

Mielemme on monikerroksinen. Vaikka kuolemaan suhtaudutaan usein järjellisesti, elämään välttämättömästi liittyvänä ilmiönä, niin suhtautumiseemme vaikuttavat myös yksilölliset tunteemme ja resurssimme. Näihin omiin tunteisiin ja resursseihin ei voi olla vaikuttamatta kulttuuriperintömme ja esi-isiemme luomat mielikuvat kuolemisenesta. (Utrianen 1996, 30.) Jan-Erik Ruth ja Pirkko Heiskanen (1985, 7) kertovat teoksensa *Kuolema elämän keskellä* johdannossa, että vaikka elämme materialistisessa maailmassa, jossa kuoleman valheellisesti uskotellaan olevan vain biologinen prosessi, elämään kuuluva välttämätön paha, todistaa muun muassa maailman filosofien iankaikkinen pohdinta kuolemasta muuta. Mikäli kuolema olisi vain biologiaa, olisi se järjen käsitettävissä, eikä ainaisen pohdinnan alla.

Kuoleman pohdintaan liittyvällä vainajien kunnioittamisella on jopa pidemmät perinteet kuin länsimaisella filosofialla. Jo noin 35 tuhatta vuotta sitten sukupuuttoon kuolleilla esi-isillämme, Neandertalin ihmisillä, oli tapana toisinaan jopa sirotella kukkasia vainajien haudoille. Varhaisimmista kulttuureista saaduista todisteista, eli hautapaikkojen uhriesineistä, on voitu päätellä, että silloin elämän on kuviteltu jatkuvan suunnilleen samantapaisena kuoleman jälkeen, joten eläessä tarvituille työkaluille on kuviteltu olevan käyttöä vielä kuolleenakin. (Fellman 1985, 27.)

2.1 Kuolema suomalaisessa kulttuurissa

Suomessa kuolee vuosittain lähes 50 000 ihmistä. 1990-luvun alkupuolella heistä 71% kuoli sairaaloissa ja 12% muissa laitoksissa ja 15% kuoli kotonaan (Sinnemäki & Simonen 1995, 57). Tilastokeskuksen uusimpien tietojen mukaan Suomessa kuoli vuonna 2007 49 080 ihmistä (Tilastokeskus 2008). Viime vuosina kuolleiden määrä on ollut vähäinen, sillä talvi- ja jatkosodassa kuolleet ovat sen ikäisiä, että he olisivat nyt vanhuksia. Jatkossa vuosittainen kuolevien määrä tulee lisääntymään väestön vanhenemisen myötä. (Taavitsainen 2008, A5.)

Kuolevaisuus on kokenut suuren muutoksen yhteiskunnan modernisoiduttua. Kuoleman kohtaamisessa ei enää ole painopiste imeväisikäisten hoidossa, vaan vuosisatojen aikana painopiste on muuttunut vanhuksiin. Tartuntataudit eivät ole nykyisin teollisuusmaissa suurimmat tappajat, vaan hoito keskittyy kasvaimiin ja verenkierroelinten sairauksiin. Nykyihminen saattaa elää yli keski-ikäiseksi, ennen kuin kuolema koskettaa häntä henkilökohtaisesti ensimmäisen läheisen kuollessa. (Sinnemäki & Simonen 1995, 72 - 73.) Samaan aikaan muutosta on tapahtunut ihmiskunnan halussa piilottaa kuolema laitoksiin tai sairaaloihin (Nikkonen 1995, 77). Omassa artikkelissaan, *Hyvä Kuolema* -kirjassa Nikkonen (1995, 77) siteeraa N. Eliasta vuodelta 1985: ”*Ihmisruumiita ei ole koskaan aiemmin kiidätetty yhtä hajuttomasti ja teknisen täydellisesti kuolinvuoteelta hautaan*”.

Vanhassa suomalaisessa kulttuurissa elämän uskottiin olevan kahtiajakoista, eli ihmisessä oli sielu sekä ruumis. Ihmisen löylyn, eli hengen, uskottiin pystyvän vaeltelemaan ruumiin ulkopuolella. Tähän perustuu niin shamaanikulttuuri kuin myös uskomus, että nukkuvaa ei saa herättää liian äkkiseltään, jottei henki jää vaeltelemaan. Tästä johtuen ihminen saattoi kuolla niin fyysisesti kuin sosiaalisestikin. Kun vanhuksesta ei ollut enää hyötyä yhteisölle pyyntikulttuurin aikana, saatettiin hänet katsoa sosiaalisesti kuolleeksi, jotta hänelle järjestettiin hautajaiset hänen yhä fyysisesti eläessä. Tällöin vanhus itse oli hautajaistensa kunniavieraana ja hautajaisten jälkeen hänet jätettiin heitteille kuolemaan yksin myös fyysisesti. (Achté, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 63.)

Vainajausko on ollut kulttuurimme tärkeimpiä osia aina. Yhä edelleen uskotaan, että mikään ei ole yhtä varmaa kuin kuoleminen, yhä edelleen mikään muu kuin kuoleminen ei pelota ihmisiä yhtä paljon. Kristinuskon rantautuminen toi kulttuuriimme kahtiajakaisen suhtautumisen kuolemaan: vainaja ei aina pääsekään parempaan paikkaan, vaan on ole-

massa myös kadotus. Kristinuskon luoma paine on nostanut uuteen arvoon sen, että ei ole sama kuinka elämää eletään.

Kuolema on ollut yleinen aihe karjalaisessa kulttuurissa myös kehtolauluissa. ”*Nuku, nuku, vaikka tänään kuole. Valmistan arkun mäntylaudoista. Kannan kalmistoon. Itken, valitan ja hautaan peitän.*” (Survo 1999, 148.) Nykyisestä ihmisestä kuolema-aiheen valinta kehtolauluksi tuntuu vähintään erikoiselta. Kuitenkin aiheen valintaa on selitetty maaorjuuden väsyttämällä äideillä, jotka olisivat kokeneet lapsen kuoleamisen helpotuksena, kuten myös sillä, että lapsen kuoleminen olisi merkinnyt vääjäämättä yhtä suuta vähemmän ruokittavaksi. Tuohon aikaan ei vielä tulkintaan istuneet nykyiset käsitykset, siitä, että äidit lapsensa kuolemaa toivoessaan, toivovat lapsensa pääsyä pois pahasta maallisesta paikasta parempaan paikkaan, joka tuli kulttuuriimme myöhemmin kristinuskon tuomana. (Survo 1999, 148.)

2.2 Kuolemaan liittyviä symboleita suomalaisessa kulttuurissa

Symbolit eli merkitykset, joita asioille on perinteisesti annettu, kuvastavat paljon puhuvasti kulttuurin arvomaailmaa. Nostan tässä esiin joitain symboleita erityisesti karjalaisesta arvomaailmasta. Kuolemaan liittyvien symboloiden lista tässä ei ole missään nimessä kattava, mutta kuvastaa merkityksiä, joita juuri Karjalasta Keski-Savoon rantautuneen kuntoutuskeskuksen perinteitä kunnioittavan kuolemankulttuurin tulisi kuvastaa.

Arktisesta kulttuuristamme tulleet kuoleman symbolit ovat nykyisin monesti vain heijastuksia aiemmasta kulttuurista. Monet kuolemaan liittyneet selvät symbolit ovat muuttuneet koriste-esineelliselle tasolle. Muun muassa havupuiden havut peittävät nykyisinkin hautoja, vaikka tuskin enää tiedämme, että Siperiassa, josta olemme saaneet paljon vaikutteita kulttuuriimme, kuuset ovat kuolleiden esi-isiemme asuntoja. Tummassa kuusimetsikössä kuuluva suhina on ollut viisaiden esi-isiemme kuiskauksia. (Utriainen 1996, 30.)

Vesi on tie Tuonelaan tai Manalaan. Vesi materiaalina heijastelee etäisyyden tai läheisyyden suhdetta. Aikana, jolloin ihmisillä ei ollut pysyviä asunsijoja eli metsästys- ja keräilykaudella, vainajien muistaminen haudoilla ei onnistunut. Ihminen haudattiin maahan, mutta haudalla ei vierailtu sen koomin. Vettä pitkin kuitenkin saatettiin paikassa kuin paikassa muistaa vainajaa. Vesi vie viestin kauas, vesi imeytyy maaperään ja yhdistyy

näin vainajaan paikasta riippumatta. Myös kuolevien itsensä oli uskomusten mukaan ylittävä vesi päästäkseen Tuonelaan. Jotta vainajalla oli varaa saada kyyti Tuonelan lautturilta, oli hänen suuhunsa haudattaessa pistettävä kolikko matkan maksua varten. Veden ylitykseen liittyy luonnollisena osana vene. Ruumisarkun muoto muistuttaa edelleen venettä. (Utrianen 1996, 32 - 33.)

Ruoka yhdistää elävät ja kuolleet. Kun tieteet eivät olleet vielä kehittyneet uskottiin, että kaikki hyvä mikä maaperästä oli lähtöisin, oli palkintoa kuolleilta esi-isiltä. Maaperästä kasvava vilja oli merkki siitä, että vainajat muistavat eläviä ja ruokkivat heitä. Mutta kuolleet eivät ole vain antaneet, myös heille on pitänyt antaa, harrastettiin erilaisia uhrausmenoja. Karjalassa pidetään edelleen niin sanottuja muistajaisaterioita, joissa pöytään kutsutaan niin elävät kuin kuolleetkin, pöydässä on kattaus molemmille. Elävien on syötävä näissä syömingeissä kuolleidenkin puolesta. Muualla maassa ruokailu kuuluu enää pääasiassa vain itse hautajaisiin. (Utrianen 1996, 34 - 35.)

Varsinkin kristinuskon myötä äidin rooli kuolemassa on korostunut. Tuskin kuitenkaan muistakaan kulttuureista puuttuu myyttistä kuvaa äidistä lapsensa surijana. Miehen ja naisen roolit kuolemassa ovat erilaiset. Miehet kaivavat haudan ja huolehtivat järkiperaiset järjestelyt, naiset hoitavat kuolevan, muistelevat kuollutta ja surevat heitä. (Utrianen 1996, 36.) Psykiatri Soile Poijulan (2002, 113 -114) mukaan miesten rooli vähemmän tunteellisina surijoina ei kuitenkaan välttämättä johdu varsinaisesti kulttuurista, joka vaatii miehiä tukahduttamaan tunteensa naisia enemmän, vaan siitä, että maskuliinisella surijalla kuolema ei aiheuta yhtä voimakkaita tunteiden ilmaisuja kuin feminiinisellä. Maskuliinisilla surijoilla surua voimakkaampi tunteen ilmaisu saattaa olla esimerkiksi viha. Maskuliiniset surijat saattavat myös suhtautua kuolemaan rationaalisemmin, tietäen jo päämäärätietoisesti, että tästä toivutaan. Monesti maskuliiniset surijat myös kääntävät suruun käytettävän energian muuhun toimintaan. (Pojula 2002, 113 - 114.)

Kuoleman symboliikkaan liittyvät läheisesti myös unet. Vainajat vierailevat useasti surijoitten unissa. Unissa kuolleet saattavat tulla neuvomaan tai lohduttamaan, joskus jopa tuomaan ennustuksia tulevasta. Uniin tulevia vainajia ei ole pelätty suomalaisessa kulttuurissa, sillä elävien ja vainajien ihmissuhteiden hoitoon kuuluu vuorovaikutus keskenään. (Utrianen 1996, 39.)

Linnut ovat liitetty kuolemaan ehkä siksi, että ne elävät ilmassa, taivaalla, jonne kuolevain sielujen on katsottu nousevan. Toivotuin hahmo, jolla vainajan on odotettu ilmestyvän eläville omaisilleen, on kulttuurissamme ollutkin juuri linnun hahmo. Lintujen katsotaan pystyvän lähes mihin vain, sillä ne pystyvät liikkumaan kätevästi paikasta toiseen, siksi manalan rajojen ylityskään ei linnuille ole ylitsepääsemätöntä. Tuonelan joutsenet lienevät Kalevalan kotkien ohella tunnetuimpia mystisten olentojen alkuhahmoja. (Utrai-nen 1996, 39.)

2.3 Hyvä Kuolema

Oleellinen osa vainajien kunnioittamista on miettiä ihmistä ennen kuolemaansa ja kuoleman hetkellä. Millainen kuolema ihmisellä on? Kuoleva on tuleva vainaja ja kuolevaa tulee kunnioittaa mahdollistamalla hänelle hyvä kuolema. Aivan samoin kuin ihmisellä tulee olla ollut hyvä elämä, jotta hän voi kokea hyvän kuoleman. Koska kuolema on väistämättömyys, olisi jokaisen syytä pysähtyä miettimään, eikö kuoleman olisi syytä olla hyvä kuolema. Tätä olisi syytä miettiä varsinkin hoitohenkilökunnan, joka asiakassuh-teessa vaikuttaa ihmisen elämän ja kuoleman laatuun.

”Kun kaikki turha on karsittu pois, jäljelle jäävät vain syntymä ja kuolema. Syntymään valmistaudutaan yhdeksän kuukautta, kuolemaan ei ehkä hetkeäkään.” (Pojjula 2002, 85.) Millainen on siis hyvä kuolema? Yksilö itse usein sanoo, että kunpa lähtisi ”suorin jaloin, ei kitumalla”. Omaiset kuitenkin saattavat toivoa hidasta lähtöä, jotta jäisi aikaa valmistautua tulevaan, vaikkakin se merkitsee joskus tuskaa itse kuolijalle. Onko hyvä tapa kuolla omia vai omaisten toiveita kunnioittaen? Kuoleman läheisyys ei joka tapauksessa liikuta vain itse kuolevaa.

Perinteisessä suomalaisessa maanviljelyskulttuurissa hyvä kuolema koettiin kodin tuvassa läheisten ihmisten ympäröimänä. Moderni yhteiskunta on ajanut kuolevat sairaaloihin, pois valtavirran mieltä painamasta. Sairaaloissa kuolema on tiukoin normeihin säädelty. Lääkärillä on vastuu, on arkirutiinit joita noudatetaan, kirjauskin kuolemasta tehdään tiettyllä tavalla. Laadukkaan kuolemisen arvostuksen kasvaessa on laitoshoidossa kuolevien asemaa alettu tietoisesti parantamaan. Laitosten arkirutiineista on tehty joustavimmat, jolloin asiakkaan toiveille jää enemmän tilaa. Papit, lääkärit ja hoitohenkilökunta muodostavat nykyisin hoitotiimin, jossa kaikilla on oma panoksensa. Jopa laitosympäristöjä on alettu kodinomaistamaan ja tekemään viihtyisimmiksi. (Simonen 1995, 44.)

”Ei ole niin tärkeää tehdä elävälle ihmisellä hyvä kuolema, kuin tehdä kuolevalle ihmiselle hyvä elämä” –ajatus tiivistää käsitteen *Hyvä Kuolema*. Maassamme on kuolevien tehohoitoa järjestelmällisesti vähennetty. Kuolemaa ei tahdota pitkittää elämän laadun kustannuksella enää läheskään yhtä paljoa kuin aikaisemmin. Kuitenkin tehohoitoa esiintyy yhä omaisten toiveesta. (Sinnemäki & Simonen 1995, 53.)

Miten voimme taata hyvän kuoleman? Jotta kuolema voi olla hyvä, pitää olla elettynä hyvä elämä. Mitä on hyvä elämä? Eri-ikäisten ihmisten toiveita on tutkittu ja on havaittu, että nuoret ihmiset toivovat ennen kuolemaansa saavansa lisää kokemuksia elämästä. He toivoivat voivansa, mikäli olisi vain puoli vuotta elinaikaa, matkustella, seurustella erilaisten ihmisten kanssa ja saada lisää seksuaalisia kokemuksia. Myös keski-ikäiset vastasivat hyvin samoin, mutta he halusivat lisäksi suorittaa loppuun keskeneräisiä projekteja. He eivät olleet halukkaita muuttamaan nykyistä elämäntyyliään radikaalisti, vaan keskittyisivät lähinnä omiin läheisiin ihmisiinsä. Vanhat henkilöt taas vastasivat haluavansa kuluttaa jäljellä olevan aikansa kuoleman ja elämän pohdiskeluun, lukemiseen ja rukouluun sekä lähimmäisilleen jäähyväisten jättämiseen. Myöhäisvanhuudella onkin erittäin luonteenomaista eräänlainen vetäytyneisyys ja sisäänpäin kääntyneisyys. Enemmän kuin kuolemaa nuoret ja keski-ikäiset ihmiset siis pelkäävät elämän tarjoamien mahdollisuuksiensa menettämistä sekä ovat huolissaan ruumiinsa tulevaisuudesta. Lisäksi ahdistusta koetaan kuoleman aiheuttamasta surusta läheisille. (Ruth 1985, 115 - 117.)

2.4 Kuoleman kohtaaminen hoitosuhteessa

Kymmenen Suomen kuntaa oli vuosina 1991-1995 kehittämässä STAKESin johdolla käytäntöä ja suositusta hyvään kuolemaan laitoksessa tai kotona. Kehittämistyön tuloksena on julkaistu STAKESin tutkimuksia 59: ”*Hyvä Kuolema*”. Kyseisen tutkimuksen teräistä lopputuloksia on, että kuoleman kohtaaminen on asennekysymys. Kuolevan hoidossa kukaan ei tunnu uskaltavan ottaa vastuuta siitä, että ihminen kuolee hänen hoidossaan. Turhia siirtoja tehdään, jotta kuolemat keskittyvät keskussairaaloihin, ei sinne mikä inhimillisesti olisi asiakkaalle itselleen mukavinta eli kotiin tai kotina pitämäänsä paikkaan. Siellä missä kuolemaa eniten kohdataan - vanhainkodeissa ja laitoksissa - kuolema on usein edelleen tabu. Kukaan ei tunnu haluavan ottaa sitä kontolleen.

Vastoin hoitotyön yleistä linjausta, tutkimukseen osallistuneet tahot eivät pitäneet taloutta tai materiaalisia puutteita kuolevan hoidossa oleellisimpina tai ollenkaan merkittävinä,

vaan asennetta, jolla asiaan tartutaan. Kuolevan hoitoon löytyy materiaaliset resurssit, puute on henkilökunnan asenteissa. Materiaalisista resursseista tai hankinnoista ei myöskään haluttu missään tutkimukseen osallistuneissa kunnissa tinkiä, silloin kun puhutaan juuri saattohoidosta. Kuoleamisen katsotaan olevan niin paha paikka jokaiselle ihmiselle, että mitä vain ollaan valmiita antamaan, kunhan joku muu suostuu ottamaan vastuun kuolevan hoidosta. (mm. Simonen 1995, 27.)

Sosiaali- ja terveydenhuollonkoulutus on maassamme hyvä, mutta se ei painota riittävästi asiakkaan yksilöllisyyttä. Edelleen kuvitellaan jonkin käytännön olevan sovellettavissa kaikkiin. Varsinkin kuoleman lähestyessä olisi potilaan jälleen syytä muuttua omaksi erilliseksi yksilöksi. (Simonen 1995, 33.) Saattohoidon kehittäminen maassamme on parantanut kuolevien asemaa. Vasta kun kuoleva ihminen rehellisesti nimetään kuolevaksi, häneen voidaan alkaa suhtautua kuten kuolevaan ihmiseen. (Utriainen 1999, 70.)

Kliininen, steriili sairaalakuolema riistää ihmisen oikeuden hyvään kuolemaan. Saattohoidon laadun parantaminen ja sen kehittäminen on luotu vastavoimaksi sairaalakuolemille. Saattohoidossa kuolijasta tulee jälleen ihminen, yksilö, eikä häntä kohdella vain yhtenä ”kuolevana kolmosessa”. Saattohoitoa toteuttavasta hoitajastakin tulee jälleen ihminen, ihminen joka vastaa toisen ihmisen tarpeista. Hoitaja sijoittuu kuolettajan tehtävässään papin ja lääkärin väliin jäävään tilaan. (Utriainen 1999, 28-29.) Onnistuneessa kuolevan hoitosuhteessa hoitaja kokee lievittäneensä kuolevan kuolemanpelkoa sekä kokee onnistuneensa käsittelemään kuolemaa niin itse kuin yhdessä asiakkaan ja hänen omaistensa kanssa. (Simonen 1995, 47).

”Se on vain yksi muiden joukossa” -ajattelu johtaa potilaan kliiniseen, rutiininomaiseen ja tekniseen kohtaamiseen. Vanhusten kuoleminen kohdataan luonnollisena jatkumona, kun taas lapsen tai nuoren kuolema koetaan epäinhimillisenä vääryytenä. Sekin kyllä kesteään, kunhan ei ajatella lasta yksilönä. Hoitajan itsensä ikäisen kuolema liikuttaa usein syvimmin, sillä samaistuminen on helppoa. Se laittaa ajattelemaan omaa kuolevaisuutta. (Simonen 1995, 35 - 37.)

Perushoidolliset taidot korostuvat kuolemaa tekevän potilaan hoitamisessa. Hoitohenkilökunta haluaa vilpittömästi tarjota silloin parastaan. Vaikka tutkimusten mukaan kuoleman varjossa elävien tulisi voida puhua lähestyvistä kuolemastaan, niin henkilökunta ei koe resurssiensa riittävän rohkaistuakseen puhumaan asiasta. Kuolemasta keskustellaan

asiakkaan kanssa lähes poikkeuksetta vain asiakkaan itsensä toiveesta. Rohkeutta puhua asiasta potilaan kanssa lisää elämäkokemus, ei niinkään työkokemus. (Simonen 1995, 38-39.)

Omaisten osuus kuolevan hoidossa on lisääntynyt ja lisääntyy koko ajan saattohoidon kehittymisen myötä. Hyvä kuolema –projekti (1991-1995) kartoitti ja kannusti asiakkaita vaatimaan mahdollisuutta kuolla kotonaan, jolloin omaisten rooli on korostuneempi. Myös laitoksissa kuolevien omaisille tulisi järjestää yhä enemmän mahdollisuuksia olla läheisensä luona ympäri vuorokauden. Ne omaiset, jotka ovat olleet mukana kuolemassa ja vainajan laitossa, ovat kokeneet asian myönteiseksi omalle toipumisprosessilleen. (Simonen 1995, 40.)

Hoitohenkilökunnalle omaisten surun kohtaaminen on osa työtä. Siihen suhtaudutaan myös työpuvun turvasta, ihmisenä kuolemasta on vaikea puhua ihmisen kanssa, joka on juuri menettämässä tai juuri menettänyt läheisensä. Elämän kokemus antaa varmuutta myös omaisten kohtaamiseen. Omaiset usein toivovat, varsinkin laitoksissa kuolevien kohdalla, hoitajien aktiivisempaa osallistumista ja ennen kaikkea keskustelua, eikä vain kliinistä toimenpiteiden tekoa. (Simonen 1995, 40-43.)

3. SURUTYÖ JA VAINAJIEN MUISTAMINEN

Ihmisen kuolemaan liittyy omaisten ja kaikkien muiden läheisten surua. Tämän surun läpikäyminen ja menetyksen kanssa elämään oppiminen vaatii surutyön tekemisen. Vainaja saatellaan hautaan hautajaisissa, jotka ovat monesti surutyön läpikäymisen kannalta oleellinen henkireikä, käytännön asia, joka siirtää läheisten ajatukset surusta pahimman järkytyksen aikana toisille raiteille. Kun käytännön asiat on hoidettu pois alkaa siis varsinaisen surutyön työstäminen. Suru muuttaa ajan myötä muotoaan ja siitä kehittyy muisto, jota ihmiset kokevat tarpeelliseksi pitää yllä kukin yksilöllisin rituaalein. Näin ollen vainajan ja elämään jääneen henkilön välinen ihmissuhde ei pääty, vaan se jatkuu luonnollisena jatkumona.

3.1 Surutyö

Suru on jonkin menetyksen tai muun ikävän tapahtuman aiheuttama mielihäiriö eli murhe. Se on voimakas ja pitkäkestoinen reagointi menetykseen tai menetyksen uhkaan. Jokaisen

ihmisen suru on yksilöllistä ja siihen heijastuvat hänen omat arvonsa ja näkemyksensä, kuten myös menetetyn läheisen tai vastaavan arvo surijalle. Suru on energialataus, joka on syntynyt ihmisen halusta säilyttää nykyinen maailman olemus. Kun nykyinen olemus häneltä riistetään, syntyy voimakas ei-toivottu vastaenergia, ja sitä kutsutaan suruksi. Suru sopeuttaa ihmisen tapahtuneeseen muutokseen. Suru ei ole mitään mikä menee ohi, vaan se on jotain minkä kanssa pitää jatkossa elää. Elämän laatuun jatkossa vaikuttaa niin omat persoonalliset tekijät kuin myös ulkopuolisilta saatu tuki suremiseen. Surusta on käytetty kuvaavasti myös termiä sopeutuminen. (Poijula 2002, 18 - 20.)

Surutyö voi olla raskain työ mitä ihminen joutuu eläessään tekemään. Läheisen menettäminen avaa portin uudelle suhteelle: enää ei ole suhdetta elävään ihmiseen, vaan on enää muisto ihmisestä, joka joskus eli. Sureminen helpottuu vain suremalla. Yhteiskunnassamme vallitsee kiire ja järjellisyys, ne ovat suremisen pahimpia vihollisia. Muiston syntymistä ei voi hoputtaa, surua ei voi vältellä, sillä välttely vahingoittaa ihmistä. Tärkeän ihmisen kuolema aiheuttaa valtavan puutostilan, kun se, mitä ihminen on toiselle edustanut olemuksellaan, katoaa. Surutyön tekeminen edellyttää kuollutta koskevien ajatusten ja tunteiden työstämistä, jotta jäljelle jää muisto. Näin ollen surun puhutaan olevan rakentavaa, sillä se lisää ihmisen kokemuksia ja saattaa laittaa arvioimaan elämänsä tärkeysjärjestystä uudelleen. (Poijula 2002, 11 - 13.)

Vanhan surukäsityksen mukaan surusta päästiin yli suremalla. Nykyiset uudet teoriat surusta painottavat, että surusta ei ole päästävä yli, vaan suru jää osaksi elämää. Suhde ihmiseen ei pääty kuolemaan, vaan se muuttuu uudelle tasolle; suhteeksi vainajaan. Esimerkiksi vanhemmat eivät lakkaa olemasta kuollessaan, vaan ovat olemassa edelleen ihmisen mielikuvien tasolla. Tutkimusten mukaan surutyön läpi käyneet uuden suhteen luoneet ihmiset kokevat oman minäkäsityksensä vahvistuvan. He kokevat olevansa menetyksen läpikäytyään vahvempia, viisaampia ja kypsempiä ihmisiä. Tähän liittyvä ristiriita on, että surutyön loppuun saattamisen tuloksena syntyvä sopeutuminen menetykseen tuo suremisen alkuvaiheessa tunteen, että vainaja unohdetaan tai petetään. Uusi malli surun teoriassa painostaakin, että kuoleman tosiasian hyväksyminen ei ole samaa tarkoittava asia suhteen hylkäämiselle. Suhde on edelleen olemassa, mutta elämän on jatkuttava meissä elävissä. (Poijula 2002, 40 - 41.)

3.2 Hautajaiset

Arktisessa kuolemankulttuurissa, johon meidän suomalaisten historiakin on tiukasti sidottu, on kuolemanvaltakunta ollut keskeinen käsitys. Elämän on ajateltu olevan kerrostunut, on ylinen maailma, maanpäällinen maailma ja alinen, eli veden alainen maailma. Shamaanien ja muiden kerroksesta toiseen matkustamaan kykenevien henkilöiden arvostus on ollut suurta. Maanpäällisen vaelluksen päätyttyä sielun on katsottu nousevan ylimpiin ja ruumiin menevän alimpiin. Löylyt on johdatettu hautajaistulen savun mukana ylimpiin kerroksiin, kun taas ruumiit on saateltu manalan sijoille. Yhteiskunnan perusyksikkönä on ollut perhe ja perheisiin on katsottu kuuluvaksi niin kuolleet kuin elävät jäsenet. Kuolleiden ja elävien välillä on ollut rajan ylittämisestä riippumatta intiimi vuorovaikutus. Kansakäymisen muotona ovat olleet erilaiset kuoleman jälkeiset rituaalit. (Pentikäinen 1996, 20 - 21.) Nykyisin kuoleman jälkeisistä rituaaleista yhden tärkeimmistä muodostaa hautajaiset.

Hautajaisissa kunnioitetaan henkeä, mutta myös lasketaan lepoon ruumis. Ruumis on ihmisen fyysinen jäljelle jäävä osa, joka kuoleman jälkeen lahoaa ja jatkaa luonnon kiertokulkua. Ruumiin käsittelyyn vaikuttaa suuresti kulttuuriperimä. Hautaaminen ja tuhkaaminen ovat Suomessa käytetyt ruumiin käsittelymuodot. Muualla maailmassa ruumiita muun muassa saatetaan jättää korkeille paikoille lintujen ruuaksi, balsamoida tai myös ampuu sukkulalla avaruuteen, vain mielikuvitus on rajana. Ruumiin kuollessa, sielu merkitsee elämää. Sielun ei katsota kuolevan, vaan siirtyvän muualle fyysisestä ihmisestä. (Pentikäinen 1996, 27.)

Varsinkin Karjalassa pelättiin ruumiista irtaantuneen hengen, sielun, jäävän kummittelemaan, joten oli tärkeää erota vainajasta hyvissä tunnelmissa. Ihanteellisena pidettiin, että kuolevan luona vierailtiin, tartuttiin kädestä merkiksi siitä, että vanhat riidat on unohdettu. Koska kaikilla ei ollut mahdollisuutta vierailta kuolevan luona sovittamassa välejään, pidettiin sopivana myös osallistumista hautajaisiin, joissa oli mahdollisuus pyydellä anteeksi. Hautajaisissa olivat tärkeitä itkuvirret, joita esittivät naiset. Itkuvirsien tarkoitus ei ollut ilmaista ainoastaan surevien surua, vaan ne pysyivät myös vainajan puolesta anteeksi luonnolta, johon vainajan henki nyt palasi. Hautajaisissa jätettiin aina lähiomaisten viereen yksi vapaa paikka itse vainajan hengelle, sillä hän oli itse mukana juhlissaan. Ilman hänen omaa läsnäoloaan riitojen sovittelu olisikin ollut mahdotonta. (Achté, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 65 - 66.)

Nykyisin, kun kuolema on erotettu tavallisesta perhepiiristä sairaaloihin tai muihin laitospaikkoihin, ovat suomalaiset neuvottomia hautajaisjärjestelyjen suhteen. Tästä kertoo muun muassa se, että Hautaustoimistojen Liitto on julkaissut omaisia varten ensiohjeen siitä, kuinka kuolemantapauksissa ja hautajaisjärjestelyissä tulisi edetä. Mediassa on esiintynyt hautaustoimistojen työntekijöitä, jotka kertovat, kuinka ihmisillä on kiire päästä järjestelyistä eroon, jotta tavalliseen arkeen voidaan palata. (Taavitsainen 2008, A5.) Kaikki tämä kertoo erkaantumisesta kulttuurillisesta vainajia kunnioittavasta perinteistämme, joka ennen on ollut niin tärkeää. Kuolemassa ei nähdä mitään kaunista ja luonnollista, vaan se koetaan raskaita josta halutaan mahdollisimman pikaisesti eroon.

3.3 Vainajien muistelu

Eläneen ihmisen elämä ei pääty, vaan se jatkuu jäljelle jääneiden muistoissa ja mielikuvissa. Ihmissuhteita, niin eläviin kuin kuolleisiin, tulee hoitaa. Emme tiedä, sillä kukaan ei ole palannut kertomaan, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, onko jotain vai eikö ole jotain, mutta jäljelle jääneistä tiedämme, että heidän tulee hoitaa suhdettaan. Heille pitää suoda mahdollisuus surra ja kokea mitä he henkilökohtaisesti kuolemasta kokevat, mutta ennen kaikkea heille pitää luoda mahdollisuus jatkaa elämää. Heille tulee tarjota mahdollisuus synnyttää muisto edesmenneestä, sen he tekevät käymällä läpi surutyön. Muistoa tulee myös vaalia, jotta he voivat tuntea hoitavansa ihmissuhdettaan.

Muutaman viimeisen vuosisadan takaiseen vainajien muistamisen historiaamme kuuluu käsitys siitä, että sielu poistuu ruumiista suun kautta ja jää kolmeksi vuorokaudeksi ruumiin lähistölle. Vainajan uskottiin tuntevan ja aistivan samoin kuin elävän. Ruumiin on pelätty myös lähtevän liikkeelle. Näistä uskomuksista johtuen ruumiin läsnä ollessa vainajasta puhuttiin vain hyvää kuiskaten ja kunnioittaen. Ikkuna avattiin, jotta sielu pääsee suljetusta tilasta vapaasti poistumaan. Ruumisarkku ei saanut olla liian ahdas ja pohjan tuli olla pehmustettu, jotta olo olisi mahdollisimman mukava. Vainajan sukkien kärjet ommeltiin yhteen, jotta liikkeelle lähteminen estettiin. (Pojula 2002, 83.) Kun itse olin laittamassa ensimmäistä vainajaani työssä, minulle opastettiin kunnioitusta vainajaa kohtaan, mikä oli oikeastaan aika turhaa, sillä vainajien kunnioittaminen on kai jotenkin suomalaisellekin sisäsyntyistä. Ikkuna tuli avata, jotta ilma huoneessa ei tule tunkkaiseksi erilaisten käymisreaktioiden takia. Vainajan suu tuli sulkea ja sitoa kiinni pään yli vedettävällä harsolla, se oli kuolema ulkonäöllinen asia. Vainajan jalat sidottiin yhteen, jotta

asento jäykistyy mahdollisimman suoraksi. Näin uusi hoitotiede ja kehitys tukevat kulttuurimme historiallisia uskomuksia.

Kalevala Seuran vuosikirjassa (1999) mainitaan vainajien muistamisesta karjalaisessa kulttuurissa, että vainajat, joiden nimet olivat jälkeläisten muistista kadonneet, kostivat moisen välinpitämättömyyden. He (vainajat) muuttuivat nurjamielisiksi olennoiksi, jotka saattoivat tulla muun muassa toukkina tuhoamaan peltoja. (Survo 1999, 151.) Kaikilla ravintoon ja perheen syöttämiseen osallistuvilla henkilöillä oli siis velvollisuus muistaa kunnioittaen edesmenneitä, mikäli eivät halunneet joutua koston uhriksi.

Karjalaiset perinteiset muistajaisrituaalit ovat *mustaizet*, joka on seremoniallinen suuren joukon ateria, sekä *pominoiminen*, joka on vain muutaman henkilön ja vainajan välinen ateria hetki. *Mustaizia* vietetään säännöllisin väliajoin hautajaisten jälkeen, ensimmäiset kolmen päivän päästä hautajaisista, seuraavat yhdeksän päivän päästä ja viimeiset pakolliset vuoden päästä hautajaisista, sen jälkeen *mustaizenien* järjestäminen on vapaaehtoista, vaikkakin suositeltavaa vuosipäivinä. Suurin ja tärkein *mustaizinen* on kuuden viikon päästä kuolemasta, jolloin vainajan uskottiin tehneen kierroksensa loppuun. Vainajan uskottaan kiertävän kuoleman jälkeen kaikki eläessään käymänsä paikat. *Pominointi* päivät ovat neljä kertaa vuodessa ja tällöin läheisimmät omaiset vievät jotain pieniä muotoista tarjottavaa vainajan haudalle tai vastaavasti veden ääreen, mikäli vainaja on haudattu kauas. Myös kotona voi ikonin ääressä suorittaa *pominoinnin*. (Stark-Arola, Järvinen, Timonen & Utriainen 1999, 160.)

Karjalassa vanhat perinteet elävät yhä. Suomessa nämä perinteet ovat nykyisin koriste-esineellistä tasoa ja vain tapoja, joita suoritamme perinteisiin nojaten, tietämättä mistä tapa on lähtöisin, kuten esimerkki omasta kokemuksestani ruumiin käsittelyssä osoittaa. Vainajien muistaminen on edelleen myös meillä sidottu merkkipäiviin: muun muassa kuoleman vuosipäivää ja vainajan syntymäpäivää pidetään merkityksellisinä. Mutta myös *pominoinnin* kaltaisia yleisiä vainajien muistamisen päiviä on esimerkiksi pyhänmiestenpäivä, kaatuneiden merkkipäivä ja jouluku. Yleiset vainajien muistamisen päivät ovat nykykulttuurissamme sidottu vahvasti kristillisiin perinteisiin. Koska tieteet ovat kyenneet selittämään katovuodet ja muut perinteisesti murskaavat asiat, enää ruoka ja uhraaminen eivät ole oleellisessa osassa länsimaalaisessa kulttuurissamme vainajien muistamisessa, vaan kynttilät, kukat ja koriste-esineet ovat vallanneet sijansa perinteestä. Ruokailu

liitetään yhteiskunnassamme enää vain hautajaisiin ja toisin kuin Karjalassa, meillä ei niissäkään kateta vainajalle lautasta kunniapaikalle.

Kristillisyyden tuleminen perinnettämme rakentavaksi elementiksi on tuonut mukanaan sen, että enää vainajien muistelussa ei ole pääasiassa vainajan lepyttely tai hänen tarpeistaan huolehtiminen, vaan uskon nähdään takaavan vainajalle itselleen hyvät oltavat. Muistamisen tarkoitus on olla jälkeensäjääneiden surun käsittelyä, heidän ihmissuhteiden hoitoaan.

4. KUOLEMA JA VAINAJIEN MUISTAMINEN VAALIJALAN KUNTOUTUSKESKUKSESSA

Kun Suomessa kuolee vuosittain noin 50 tuhatta henkeä, heistä viidestä kymmeneen kuolee Vaalijalan kuntoutuskeskuksen asiakkaana keskuksen yksiköissä. Laitoksen siirtyminen kuntoutuskeskukseksi on selvästi vähentänyt vuosittaista alueella kuolijoiden määrää. Kunnat ostava kuntoutuspalveluita asiakkaille, joilla nähdään ”vielä valoa tunnelin päässä”, hoito ja terminaalivaihe hoidetaan mieluummin kuntien omissa yksiköissä. Varsinaisia pitkäaikaisia hoidettavia, niin kutsuttuja asukkaita keskuksen alueella on siis koko ajan vähenevissä määrin, mutta edelleen on myös heitä, joita kunnat eivät ole sijoittaneet omiin yksiköihinsä. Myös terveydenhuollon yleinen paraneminen lie ollut osaltaan vaikuttamassa Vaalijalassa kuolevien vähentyvään määrään. (Korhonen 2009.)

Vaalijalan kuntoutuskeskuksen varsinaisen saattohoidon yksikkönä toimii keskuksen Sairasosasto, johon asiakkaat siirtyvät pitkäaikaispaikoille, kun resurssit eivät enää salli olla muualla. Tosin selvästi kuolevaa asiakasta pyritään pitämään omassa yksikössään mahdollisuuksien mukaan, jotta turhilta siirroilta vältytään ja asiakkaat saavat inhimillisemmän kuoleman tutussa ympäristössä tuttujen ihmisten ympäröimänä. Tätä kuitenkin rajoittaa se, että henkilökunnan taidot ja halukkuus, eikä ympäristökään ole usein saattohoidon toteuttamiseen otolliset. Myös muissa yksiköissä siis suoritetaan terminaalivaiheen hoitoa resurssien puitteissa. Esimerkiksi kuolevan lapsen vanhemmat eivät aina kykene pitämään lasta kotona loppuun saakka ja näin lapsi tulee terminaalihoidon tuttuun hoitoyksikköön, tuttujen hoitajien saattelemaksi.

Kuntayhtymän papin virkaa tekevä Eija Korhonen kertoo, että nykyään selvästi inhimillisempi ote kuin aiemmin on näkyvissä. Jopa osastot, joilla ei kuvittelisi olevan minkään-

laisia resursseja suorittaa terminaalihoidtoa, ovat nykyisin halukkaita pitämään asiakastaan mahdollisimman pitkään tutussa ympäristössä. Kyse on vain henkilökunnan asenteesta. Osastot, joissa on paljon pitkäaikaista henkilökuntaa, jo elämää ja työtä kokeneita hoitajia, suhtautuvat kuolemaan vähemmän aristellen. Vaalijalassa on voimakkaasti esillä se, että kaikkeen tottuu. Kuolemaa aristellaan työuran alkuaikoina, mutta hyvin pian siihen sopeudutaan. Kehitysvammatyössä ihmisen kuolemaan erityispiirteensä antaa se, että kuolema nähdään hyvin usein helpotuksen tuojana, ei väärytenä, vaikka kuoleva asiakas olisi nuorikin. (Korhonen 2009.)

Vaalijalan kuntoutuskeskuksen asiakkaat haudataan omiin kotikuntiinsa tai kuntoutuskeskuksen toimesta heidät siunataan parinkymmenen kilometrin päähän itse laitoksesta. Määrärahojen supistuessa ja asiakaskunnan tason heikkenemisen myötä, hautausmaavierailut ovat useille, varsinkin pyörätuolia käyttäville asiakkaille, saavuttamattomissa. Aiemmin, keskuksen alueella elävän asiakaskunnan ollessa lievemmin vammaisia, hautausmaalle järjestettiin linja-autokuljetus jouluisin. Kun kunnat ottivat helpompahoitoisempaa asiakaskuntaa omiin yksiköihinsä, laitokseen jäi vain vaikeammin hoidettavia. Linja-auto kuihtui pikkubussiksi, kunnes koko tapa on loppunut. Asiakaskunnasta ei siis enää riitä lähtijöitä, osastoilta ei riitä saattajia ja joulunseutuun yksiköillä on monia muita kiireitä. (Korhonen 2009.)

Vaalijalassa kuolevan ihmisen hautausjärjestelyt hoitavat siis lähimaiset tai asiakkaan yksikön henkilökunta. Eija Korhonen kertoo haastattelussa, että edelleen joskus käy, että kun pitkäaikainen asiakas kuolee ja omaisia aletaan jäljittämään hautausmaalla, omaisille tulee yllättävänä tieto, että heillä on (oli) kehitysvammainen omainen. Monesti silti vainaja halutaan sukhautaan, jos sellainen on tai muuten omalle kotipaikkakunnalleen haudattavaksi. Vain pieni osa vainajista haudataan Pieksämäellä sijaitsevalle Siilin hautausmaalle. Siilillä on tällä hetkellä noin 80 Vaalijalan hautausta, ensimmäiset Siilille haudatut vainajat ovat kuolleet 1950-luvulla. (Korhonen 2009.)

Vaalijalassa sijaitsee oma ruumishuone, jonka kylmiössä vainajaa säilytetään kunnes hänet siirretään joko keskussairaalaan ruumiinavausta varten tai hautausurakoitsija käy hakemassa hautausmaahan kylmiöön. Ruumishuoneen vieressä on pieni kappeli, jossa on mahdollisuus järjestää pienimuotoisia muistotilaisuuksia omaisten toiveista. Eija Korhonen muistaa vain kerran osallistuneensa kyseiseen tilaisuuteen, yleensä osaston henkilökunta hoitaa järjestelyt, jos omaiset tahtovat viettää vainajan kanssa jäähyväishetken. Ti-

laisuuksissa on usein laulettu läheisten ja hoitohenkilökunnan kesken, sekä muisteltu vainajaa. (Korhonen 2009.)

Kun kuntoutuskeskuksessa kuolee joku, liittyy siihen tietyt rituaalit, joita noudatetaan poikkeuksetta. Lippu nostetaan puolisalkoon. Kirkonkellot soittavat kuolinkellot. Seuraavassa jumalanpalveluksessa sytytetään kynttilä vainajalle ja kuunnellaan urkumusiikkia vainajaa muistellen. Asuinyksikölle tarjotaan mahdollisuus järjestää omamuistotilaisuutensa, jotta kaikki asuintoverit pääsevät muistelemaan vainajaa. Asuinyksikön oman hartaushetken pitäminen on osastoille luonnollisestikin vapaa-ehtoista, mutta Korhonen kertoo osastojen mahdollisuutta melkein poikkeuksetta käyttävän. Myös työpisteet, jos vainaja on ollut työtoiminnassa, ovat halunneet pitää omia hartaushetkiä papin mukana ollessa. Monilla osastoilla on myös omia rituaalejaan muistaa vainajia, esimerkiksi valokuvia laitetaan ja pidetään esillä, jotta muistelu on mahdollista. Osastoille, pääasiassa henkilökunnalle, tarjotaan myös mahdollisuus kriisiapuun, varsinkin jos kyseessä on odottamaton tai luonnoton kuolema. Vaalijalan papit pitävät myös erityistä kuolemiskoulutusta osastojen henkilökunnalle pyynnöstä. Pyhänmiesten päivänä kirkossa sytytetään kynttilä jokaiselle vuoden aikana kuolleelle asiakkaalle. (Korhonen 2009.)

5. VAINAJIEN MUISTOMERKKI VAALIJALAN KUNTOUTUSKESKUKSELLE

Menetyksen kokeneet ihmiset kamppailevat löytääkseen keinon säilyttää yhteyden kuolleisiin. Monesti yhteyden pitämiseen liittyvät rituaalit, joissa vainajaa muistetaan. Lisäksi vainajat vierailevat unissa, heidän kanssaan jutellaan haudoilla ja muutenkin arkiaskareiden ohella, heidän uskotaan jostain seurailevan ja arvioivan tekemisiä. Ihmiset monesti myös säilyttävät vainajille kuuluneita esineitä sekä ajattelevat vainajia jatkuvasti. (Pojjula 2002, 42.) Erillinen paikka muistaa, kynttilöin, kukin, hiljentymällä ja niin pois päin, luo konkreettisen tilan ja tilanteen säilyttää yhteyden kuolleisiin. Konkreettisuuden tarve korostuu kehitysvammaisten keskuudessa, sillä abstraktin ajattelun kyky on joillakin erittäin rajoittunutta.

Pastori Ilkka Porio kertoo kirjassaan *Sinun kanssasi jäähyväisten aikaan* 1991 äitinsä kuolemasta: ”Ovat laittaneet ulkokynttilöitä pihamaalle. Tämä ei ole tavallinen kotiinpaluu. On tunne kuin palaisi pitkältä matkalta. Täällä on tietysti eletty kuin ennenkin, nahisteltu, kasvettu puolin ja toisin sekä huolehdittu jokapäiväisistä asioista. Isä vain on ollut poissa, mutta hänen on tiedetty tulevan. Pysähdyn katsomaan kynttilän valoa. Siinä sekun

valaisee oman pienen alueensa. Lepattaa tuulen puuskissa, sammuu lähes kokonaan, mutta sitten saa taas uutta intoa. Tiedän, että kynttilänkin on aika sammua, kun se on palanut loppuun.” (Porio 1991, 82.) Kynttilänliekki on varmaan kuvaavimpia elämän symboleita. Vainajille sytytetään kynttilä, näin ilmaistaan, että heitä muistetaan, heitä muistetaan lämmöllä. Surua voi työstää konkreettisesti muistamalla, sytyttämällä kynttilän, kaiken surutyön ei tarvitse tapahtua hiljaisuudessa yksin. Elinyhteisö voi helposti auttaa konkreettisesti tarjoamalla mahdollisuuden työstää suruaan. Aina ei osata vain keskustella oikeista asioista. Hoitohenkilökunta kehitysvammaisten kuntoutuskeskuksessa ei välttämättä pysty tarjoamaan surutyöhön oikeita sanoja, joskus konkreettinen tekeminen ilmaisee enemmän kuin tuhat sanaa.

5.1 Lähtökohdat

Työskentelin vuosina 2003 - 2007 kuntoutuskeskuksen Sairasosastolla, jossa kuolema oli konkreettisesti hoitotyössä alati läsnä. Tällä osastolla toteutetaan laitoksen saattohoito ja hoidetaan kaikkein vaikeimmin sairaat asiakkaat. Siellä kuolemaa tuli pohdittua muutenkin, mutta varsinaiseksi innoittajakseni nousi erään osaston miehen ääneen lausuma asia vainajien muistopäivän lähestyessä. Hän sanoi vanhemmistaan nimellä puhuen, että olisi-han heille kiva sytyttää kynttilä. Vanhemmat olivat kuolleet vuosia sitten ja haudattu toiselle paikkakunnalle. Kynttilä jäi sinäkin pyhänpäivänä sytyttämättä, sillä laitosalueella ei ole ollut paikkaa, eikä osastoilla paloturvallisuuden vuoksi saa sytyttää elävää tulta.

Nykyisin työskentelen lasten ja nuorten kuntoutus- ja tutkimusosastolla. Muistomerkin arvo ei ole yhtään sen vähäisempi vaikka oletettava kuolema ei niin läsnä olekaan. Kasvatuksellisesti on toivottavaa, että jokainen lapsi ja nuori saa kosketuksen suomalaiseen kulttuuriin myös kuolemaan suhtautumisen osalta, oman kansan juurien ja perinteiden oppiminen sitoo meidät elinyhteisöömme ja tekee meistä jokaisesta vahvemman ihmisen. Monin paikoin yhteiskunnassamme muuallakin ja myös työssäni olen huomannut, että juuri lapsia pyritään suojelemaan kuoleman käsittelyltä, sen miettimiseltä tai kohtaamiselta.

Kun omahoitajana koin ensimmäisen oman asiakkaan kuoleman, oli minulla onnekseni mahdollisuus myös osallistua hautajaisiin. Asiakas haudattiin Siilin hautausmaahan. Tällä asiakkaalla oli laaja tuttavapiiri laitoksessa, olihan hän ollut talon pitkäaikaisempia asukkaita, peräti Sortavalan ajoista asti. Nuorempana hän oli ollut todella aktiivinen vaikutta-

ja. Laitoshautajaiset olivat pienet, osallistujia oli alle kaksikymmentä. Miten muut? Missä voivat muistaa ne ystävät joita pitkän historian aikana talossa on kertynyt? Entä henkilökunnan sureminen, pitkän elämän aikana on kertynyt myös paljon läheisiä suhteita talon henkilökuntaan?

Vaalijalan omat vainajat haudataan omiin kotikuntiinsa tai kuntoutuskeskuksen toimesta Siilin hautausmaalle parinkymmenen kilometrin päähän itse kuntoutuskeskuksesta. Hautausmaavierailut ovat nykyiselle asiakaskunnalle harvinaisia. Vainajan kunniaksi nostetaan lippu puoleen tankoon, kirkonkellot soivat kuolinkellot, vainajille pidetään hiljainen hetki tai kuunnellaan urkumusiikkia heitä muistellen jumalanpalvelusten yhteydessä, osastot ovat kunnioittaneet vainajia omin rituaaliensa. Kaikki nämä ovat kauniita tapoja, joilla on vahvat perinteet, enkä missään nimessä halua niitä aliarvioida. Haluan tuoda kuntoutuskeskuksen alueelle yhden mahdollisuuden lisää. Tarve vainajien muistelulle on käytännön kokemuksieni myötä olemassa myös konkreettisemmalla tavalla. Poijula ilmaisee kirjassaan *Surutyö* (2002), että surutyön tekemisen välttely tai kuoleman kieltäminen tai piilottaminen aiheuttaa ihmisissä häiriöitä, joita monesti joudutaan ratkomaan jopa psykoterapian turvin. Kuolemaa ja surua ei ole syytä piilottaa tai vältellä, vaan surunsa käsittelyyn tulee tarjota mahdollisuuksia. (Pojula 2002, 13.) Haluan myös huomioida toisen näkökulman: asiakkailta on tarve muistaa myös omia läheisiään, niitä jotka eivät ole kuolleet Vaalijalan alueella, niitä joiden muistamiseen ei tähän saakka asiakkailta ole ollut mahdollisuutta.

Lisäksi toivon muistomerkin tuovan asiakkaiden omaisille ja muille alueella liikkuville mieleen sen, että täällä arvostetaan ihmisen koko elinkaarta. Muistomerkki ei ole vain asiakasta varten, vaan se on koko asiakkaiden ympärille kietoutuvaa kuntoutuskeskuksen elinpiiriä varten.

5.2 Miksi muistomerkki?

Muistomerkit ovat asioita, esineitä, patsaita, jotka merkitsevät jotain, jolla on kulttuurillisesti merkitystä. Ne kuvastavat asioita joita halutaan säilyttää, nämä asiat ovat arvoja ja merkityksiä, joita halutaan muistella. Muistomerkit ovat henkistä ja aineellista kulttuuriperintöä. Monumentaalisen taiteen voidaan katsoa alkaneen kaupungistumisen myötä, jolloin kaupunkien keskelle, sinne missä ihmiset olivat, piti luoda monumentteja, jotka

muistuttavat ”isien pelloista”, kotiseudusta, kaikista niistä tärkeistä arvoista joilla on perinteisesti merkitystä. (Lindgren 2000, 10.)

Muistomerkki Vaalijalan kuntoutuskeskuksen pihapiirissä tulisi olemaan monumentti. Nimensä mukaisesti monumentit muistuttavat jostakin. Monumentin tarkoituksaan ei ole olla neutraali, vaan muistettavaksi valikoituu asioita, joilla koetaan olevan yhteisön identiteettiä säilyttävää ja suojaavaa arvoa. (Lindgren 2000, 11.) Vaalijalan vainajien muistomerkki on merkki siitä, että elämä on ollut ennen laitosta ja sitä on laitoksen jälkeen. Tähän elämään kuuluu osaksi myös kuolema ja kuolemaa kunnioitetaan, muttei vaikenemalla siitä. Se on merkki siitä, että ihmisistä välitetään, että heitä muistetaan myös kuoleman jälkeen. Yhteisön identiteetin kannalta tämä lienee tärkeimpiä merkin arvoja. Tätä pysyvyyden ja jatkuvuuden kuvaamista haettiin alusta alkaen myös muistomerkin symboliikkaan.

Nykyisin kun ihmiset liikkuvat entistä enemmän ja muuttava pois juuriltaan, saattavat läheiset olla haudattu satojen kilometrien päähän. Silti kaukaisuus ei vähennä ihmisten tarvetta muistaa läheisiään, niin eläviä kuin kuolleita. Monen sydäntä kuitenkin puristaa tuska ja ikävä niin vainajien muistelupäivänä, henkilökohtaisina merkkipäivinä ja joulunakin. Yleisien vainajien muistomerkkien pystyttäminen on hieno tapa huomioda yhteisöjä, silloin kun tarve muistaa edesmenneitä läheisiään on olemassa. Esimerkiksi Leppävuiran seurakunnalla on muistomerkkejä niin yleisillä hautausmaillaan, kuin myös kirkkojen edessä. Leppävuiran seurakunnan kirkkoherra Teppo Ritari (2007) kertoo paikallislehdessä: ” Muistokivet ovat pystytetty ihmisten toivomuksesta ja ne näyttävät tulleen tarpeeseen. Niiden ääreen sytytetty kynttilä kertoo konkreettisella tavalla siitä, että poissukkuneiden muisto elää. Samalla kiveen kiinnitetyn ristin eteen sytytetty kynttilä julistaa, kuinka kristillinen toivo ylittää yli kuoleman rajan.” (Soisalon Seutu 2007, 4.)

Vaalijalassa tarvittiin siis paikka, jossa henkilökunnalla ja asiakkailta olisi mahdollisuus muistaa vainajia. Myöhemmin prosessin edetessä tulin huomaamaan, että myös Nenonpellon pienelle Vaalijalan ympärille rakentuneelle kyläyhteisölle vainajien muistelupaikka tuli tarpeeseen. Varsinkin jouluisin kynttilän sytytys vainajille on varsin kaunis perinteinen tapa, jota on syytä opettaa myös laitoksissa eläville nuoremmille sukupolville. Koska henkilökuntaa on vähän, varsinkin pyhinä, ei käynti hautausmailla ole ollut mahdollista monellekaan asiakkaalle. Tarvitaan siis muistomerkki kuntoutuskeskuksen alueella, joka on lähellä ja saavutettavissa jopa pyörätuolilla ja talvella.

5.3 Torsosta muistomerkiksi

Muistomerkkiprojekti aiheutti enemmän harmaita hiuksia kuin tämän teoriaosuuden kirjoittaminen. Käytän sanaa *torso* keskeneräisistä ja sellaiseksi jääneistä suunnitelmista, joita vilisti paljon minun ja käytännön työelämän ohjaajani Eija Korhosen mielessä. Työn alkuperäinen projektisuunnitelma vuodelta 2007 on liitteenä (Liite 1). Projektisuunnitelma muuttui ja venyi, vuoden mittaiseksi suunnitellussa projektista tuli kahden vuoden mittainen, eikä monia muitakaan kohtia alkuperäisestä suunnitelmasta loppupeleissä toteutunut. Silti torsosta haluttiin valmis muistomerkki, joka tapauksessa. Muistomerkin tarpeellisuutta tai sen toteuttamista ei ole missään vaiheessa kyseenalaistettu, vaikkakin sen toteuttamisesta on ollut melkein viikoittain erinäköisiä visioita. Torsosta muistomerkiksi on siis kuvaus omasta tuottajan roolistani; kuinka tuottajana koin ja elin alati muuttuvien suunnitelmien paineessa.

Koska en ole kuvataiteilija, en itse pystynyt merkkiä toteuttamaan. Toimin muistomerkki projektin tuottajana. Alkuperäinen ideani oli, että merkin toteuttaisi joku päättötyötään tekevä taideaineiden opiskelija. Opiskelijaan päädyimme koska merkille ei ollut budjetoitu yhtään rahaa kuntoutuskeskuksen talousarvioon, joten uskoimme taideaineiden opiskelijan tekemänä opinnäytetyönä merkistä tulevan mahdollisimman kustannustehokkaan ja omalaatuisen, laadukkaan muistomerkin, merkin johon myös toteuttaja on joutunut panostamaan, ilman siitä koituvaa taloudellista hyötyä. Kuitenkaan yksikään opiskelija ei ottanut pyynnöistäni huolimatta yhteyttä. Otin yhteyttä Kuopion sekä Varkauden käsi- ja taideteollisiin oppilaitoksiin heti projektin alkuvaiheissa syksyllä 2007. Toisen kerran olin oppilaitoksiin yhteydessä keväällä 2008 sähköpostilla. Sain vastauksia vain opettajilta, jotka lupasivat laittaa viestiäni eteenpäin opiskelijoille. Kahdesta viestistä huolimatta en saanut yhteydenottoja opiskelijoilta. Myös kulttuuriapuraha Etelä-Savon kulttuurirahastolta jäi saamatta, joten luovuin ideasta, että opiskelija tekisi muistomerkin opinnäytetyönään, sillä kyseisellä hetkellä en voinut luvata opiskelijalle edes materiaalien hankkimiseen tarvittavia varoja. En katsonut aiheelliseksi enempää yhteydenpitoa kyseisiin laitoksiin.

Merkin rahoitus aiheutti päänvaivaa. Halusin tehdä muistomerkin, mutta sille ei ollut varattu yhtään varaa budjetissa. Hain Etelä-Savon kulttuurirahaston kulttuuriapurahaa loka-kuussa 2007, mutta hakemukseni ei mennyt läpi, kuten jo etukäteen pelkäsin, sillä apurahoja ei myönnetä kunnallisille yhteisöille. Hain kahta tuhatta euroa, joiden olin laskel-

moinut riittävän opiskelijan toteuttaman työn materiaalikustannuksiin. Toivoin apurahaa myönnettävän minun päättötyöhöni, eikä varsinaisesti kuntayhtymän omistamalle laitokselle, mutta niin ei ilmeisesti käynyt. En saanut tosin TE-keskuksen kulttuurirahastolta minkäänlaista tiedoksiantoa perusteistaan, näin vain sanomalehdestä artikkelissa tahot, joille apurahoja oli myönnetty.

Koska merkki ei saanut rahoitusta ja opiskelijoita toteuttajaksi ei ollut, aloimme keväällä 2008 työelämäohjaajani, pappi Eija Korhosen kanssa miettiä muita ratkaisuja merkin toteutukseen. Visioimme yhdessä pohjaa ja arvolatausta eli työn symboliikkaa Vaalijalan perinteisiin nojautuen. Tällöin päädyimme ajatukseen, että kyseessä tulisi olemaan kivi-, havupuu- sekä vesi-teeman ympärille rakennettu kokonaisuus. Jo tällöin ensimmäisen kerran mietimme mahdollisuutta, että me olisimme tilaajan ja tuottajan sijasta itse toteuttajia, koska merkin tekijäksi ei löytynyt ulkopuolista toteuttajaa. Päädyimme kuitenkin vielä yrittämään, josko jostain löytyisi kuvataiteilijaa toteuttamaan merkkiä, jonka teeman ja hahmon olimme jo visioineet Korhosen kanssa valmiiksi veneen muotoon. Ajatuksena oli, että jos merkin toteutuksesta olisi erittäin hyvä suunnitelma esittää kuntoutuskeskuksen johdolle, jostain rahoitus löytyisi.

Lähdin siis seuraavaksi ottamaan yhteyttä suomalaisiin kuvataiteilijoihin pikaisen nettitutumisen jälkeen. Oletuksenani oli, että koska merkki oli jo melko pitkälle visioitu, emme tarvitse kuin toteuttamiskelpoisen idean toteutuksesta ja sen toteuttajan. Ideoita vene-muistomerkin toteutuksesta tuli hyvin ja ne olivat erittäin luovia ja mielestäni toteuttamiskelpoisia. Kolme viidestä yhteyttä ottaneesta taitelijasta esitti näkemyksensä vene-ideamme toteutukseksi. Saimme myös kaksi aivan toisenlaista näkemystä kivi-, havupuu- ja vesi-teeman ympäriltä. Yhdenkään taitelijan idean toteuttaminen ei ollut kuitenkaan mahdollista, sillä merkille ei löytynyt rahoitusta kuntoutuskeskuksen tiukasta budjetista. Taiteilijoiden hinta-arviot merkkien toteuttamisesta olivat viiden ja kymmenen tuhannen euron välillä.

Rahoituksen lisäksi ongelmaksi muodostui se, että Vaalijalan pihapiiri on suojeltu. Merkin toteuttaminen varsinaisena monumentaalisena katseen vangitsijana ei ollut näin ollen mahdollista ilman suuria byrokratian kiemuroita. Olin tiennyt koko prosessin ajan, että Vaalijalan pihapiiri on arkkitehtuurisesti suojattu, mutta ensimmäisen kerran se nostettiin varsinaiseksi perusteluksi, kun kyselin merkin toteuttamiseen rahallista tukea kuntoutuskeskukselta. Alun perin asiasta oli minulle huomauttanut kehitysvammapiirin johtaja

Erkki Paara, jo siinä vaiheessa kun kyselin ensimmäistä kertaa mahdollisuudesta tehdä tällaista opinnäytetyötä, silti se ei estänyt työn suunnittelua ja toteutusta. Merkille pantavaa on siis huomata, että lopulliseksi muistomeriksi muotoutunut 2300 kiloa painava kivi ei aiheuttanut minkäänlaisia byrokraattisia kiemuroita, ei vaikka kivelle tehtiin noin 9 neliömetrin kokoinen hiekka-alusta keskelle nurmikkoa ja noin viisi metriä pitkä tie.

Kävin keskustelua merkin toteuttamisesta myös Vaalijalassa toimivan Taidepesula-projektin kanssa, mutta heidän taitelijat eivät olisi lähteneet toteuttamaan teosta muutoin kuin yhteisöllisenä taideteoksena. Aliarvioimatta lainkaan yhteisötaiteen tuotoksia, emme niin työelämän yhteistyötahon kuin oppilaitoksen ohjaajankaan kanssa, pitäneet tätä merkin toteutustapaa kuitenkaan tarpeeksi arvokkaana, sillä merkistä haluttiin kuitenkin laadukas, kestävä ja pysyvä symboli.

Ohjaajani pappi Eija Korhonen oli kuullut, että kuntoutuskeskuksen alueella on kivi, jolla on ollut symbolinen arvo alueen asukkaille. Kivi nousi keskusteluihimme kesällä 2008 mieltiessämme, kuinka nyt jatkaisimme projektin kanssa. Kyseinen kivi oli kuntoutuskeskuksen alueen lähimetsiköissä. Alkuun kysellessäni kukaan ei osannut sanoa kiven varmaa sijaintia. Laitoin talon tiedotusjakeluun kyselyn kivistä ja näin sain talossa pidempään työskennelleiltä henkilöiltä tietooni sen tarkan sijainnin, tämä työntekijä piirsi minulle kartan kiven luokse. Kiven symbolinen arvo oli vain huhupuhetta sillä kukaan, jolta asiasta kyselin, ei tiennyt siitä mitään.

Vuoden 2008 syksyllä minulla oli siis kivi, joka saattaisi soveltua vainajien muistomeriksi. Juuri tämä kivi kuvasti laitosalueen historiaa ja se oli ollut täällä pidempään kuin yksikään vielä elävä ihminen. Silti se oli vielä olemassa, se oli kokenut paljon. Tämä kivi oli luonnon itsensä synnyttämä ja ihmisen muovaama nykyiseen muotoonsa.

Kun minulla oli kivi, jonka joku nyt nimettömäksi jäävä ”taitelija” (kiven työstäjä, jonka henkilöllisyyttä emme saa tietää) oli tehnyt aikoinaan, siirryin itse lähes huomaamattani tuottajasta muistomerkin toteuttajan rooliin. Kivi, jonka joku on tehnyt ja jonka tarkoitus oli olla jotain muuta, muutettiin muistomeriksi siirtämällä se uuteen ympäristöön. Siitä tehtiin monumentaalinen esine ja kun tein sen yhdessä työelämän yhteyshenkilöiden kanssa, muutuimme tilaajasta itse varsinaisiksi toteuttajiksi.

5.4 Myllynkivi

Löytämäni myllynkiven historiaan tutustuessani otin yhteyttä *Pieksämäki Seuraan*. Seuran puheenjohtaja oli käynyt kutsuttuna katsomassa kyseistä kiveä 1980-luvulla. Pieksämäki Seuran puheenjohtaja Pekka Tarkiainen kirjoitti sähköpostiviestissään 12.11.2008 seuraavaa: ”*Yleisimmät työkalut kiven työstämiseen ovat ilmeisesti olleet maasepän tekemät ja karkaisemat rautaiset kivipiikit ja kivitaltat. Oletan reiän tekoon käytetyn enemmän kivipiikkiä. Kivitalttaa olisi käytetty tasopintojen viimeistelyssä. Niiden käyttöön eli päälle lyömiseen on tarvittu painava työkalu, esim. vasara, moska tai leka. Kaikki työkalut ovat olleet käsikäyttöisiä, ja työskentely tietenkin käsityötä, kuten kirjoitat. Toivottavasti vastaukseni ohjaa sinua oikeiden vastausten etsimiseen, sillä en ole asiantuntija. Onnea tutkimuksille! Olet onnistunut päättötyösi valinnassa täydellisesti. Mikä sopisikaan paremmin Vaalijalan vainajien muistomerkiksi, kuin kesken jäänyt myllynkivi, sillä kukaan meistä ei ole täydellinen.*”

Aiemmin samana päivänä kirjoittamassaan sähköpostiviestissä (12.11.2008) hän kertoi, että kiven suuri koko viittaisi sen aiotun joko tuuli-, vesi- tai konekäyttöisen myllyn kiveksi. Hän kuvaa kiveä myllynkiven aihiona, jonka keskenjäännin syytä on vaikea arvioida. Kiven sijainnista hän osasi kertoa, että kivi on työstetty aivan järven rannalla, jotta sen kuljettaminen reellä jäätä pitkin olisi ollut mahdollista. Pieksänjärven pintaa on sittemmin laskettu ja siksi se nyt oli keskellä metsää. Näin ollen aiotun tai olemassa olleen myllyn sijaintia ei voi paikallistaa. Jäätä pitkin kiven olisi voinut kuljettaa pitkällekin, varsinkin koska valmiina kivi olisi painanut vain osan sen nykyisestä painosta. Kiven työstämisaikankohdan hän arvelee osuvan muutamasta edellisestä vuosisadasta aina 1900-luvun alun väliin.

Myllynkivi metsikössä on juuri sellaista historiallista ja maisemallista aarteistoa, jonka vaalimiseen ja jalustalle nostamisen olemme tämän opinnäytetyön kautta päässeet. Kivi on tuotu arvokkaalle paikalle kuntoutuskeskuksen kirkkopihaan, se on jokaisen nähtävissä, jokaisen kosketettavissa. Myllynkivi toimii vainajien muistomerkkinä, lisäksi sen toivotaan muistuttavan kulttuuriperinnöstämme. Vaalijalan laitosalueelle tuotu myllynkivi itsessään ei kuvaa kuolleita, ei viittaa vainajien muistamiseen, mutta sille luodaan se merkitys, antamalla sille arvo merkkinä vainajista.

Kun näemme Vaalijalan laitosalueella myllynkiven, se ei ole tuottamassa refleksinomais- ta ajatusta kuolemasta tai vainajista, vaan herättää jokaisella omanlaisensa reaktiot. Muistomerkki kivistä tehtiin tuomalla se laitosalueen pihapiiriin uuteen merkitykseensä. Kiven merkityksen julkituomisen yhteisölle aloitin, kun aloin etsiä kiveä. Silloin jo kerroin, että kyseessä on opinnäytetyöhöni liittyvä vainajien muistomerkki projekti. Kuntoutuskeskuksen tiedotuslehdessä on myös ollut kirjoitukseni (Liite 2.) kiven tarkoituksesta muistomerkinä. Mutta tärkeintä työtä merkityksen luomisessa jatkaa edelleen Vaalijalan kirkko ja papit, sillä vainajien muistaminen on ollut keskuksessa lähes aina sidottuna kirkon toimintaan.

Kristilliseen arvopohjaan viitaten kiven olemus on jo olemassaan erittäin osuva. Kivi merkitsee kristitylle ikuista elämää. Kivi pyöritettiin pois haudalta ja se oli merkinä ihmisille, että kuolema on voitettu, ihmisille on annettu toivo ikuisesta elämästä. Hautakivet ovat melko selviä symboleita kuolemasta. Kirkkojen alttarit sisältävät aina kiveä, vaikka olisikin päällystetty millä tahansa. Kivi on siis materiaalina kirkolle erittäin tärkeä. Kiven muoto, ympyrä, on niin ikään ikuisuuden kristillinen symboli. Ympyrä on päättymätön, joten se on ikuinen. Tunnetuin ikuisuuden ja ympyrän yhteys lie vihkisormuksen muoto. (Korhonen 2009.)

Vuoden 2009 syksyllä kiveen on tarkoitus lisätä laatta, joka tulee sisältämään mahdollisesti jonkun raamatun lauseen tai jonkun muun lyhyen tekstin. Koska kivi on luonnon tilassaan, eli sammaleen peittämänä, laatan laitto on hiukan sääli, siksi siitä ei tehdä massiivista tai silmiin pistävää. Mutta jos joku ohi kävelijä kiinnostuu kivistä ja tutkii tarkemmin, hän huomaa tekstin ja yhteyden kuolemaan.

5.5 Myllynkivi keskuksen alueelle

Jäljittämäni myllynkivi löytyi metsittyneeltä vanhalla pellolta, noin viiden metrin päästä lähimmästä tiestä. Vaalijalan rakennusmestari Hannu Jäntti laskelmoi kiven painoksi noin 2300 kiloa. Kiven ympärillä oli oja ja koko syksyn oli satanut runsaasti vettä. Kiven lähelle ei mennyt yhtäkään suoraa reittiä, jota pitkin kivelle olisi päässyt traktorilla. Lisäksi Vaalijalan omien traktorien nostokapasiteetti ei riittänyt kiven painoon, vaikka sen luokse olisi päässyt. Rakennusmestarin ensimmäinen tuomio oli siis, että kiveä ei voi siirtää syksyn 2008 aikana.

Kun kävimme rakennusmestarin kanssa katsomassa kiveä ensimmäisen kerran yhdessä marraskuussa, hän näki kiven muutenkin ensimmäistä kertaa. Vaikka hän sanoi, että kiven siirto on mahdotonta syksyn 2008 puitteissa, hän ihastui kiveen ja oli vakuuttunut, että kivi pitää siirtää ehdottomasti laitosalueelle, niin hieno se on. Siirto vain tarvitsisi suunnittelua ja mahdollisesti myös budjetointia, sillä kalliiksi se tulisi, koska riittäviä koneita ei löytyisi edes Pieksämäeltä. Kysyessäni pihapiirin suojelusta rakennusmestari ei nähnyt asiassa mitään ongelmaa, sillä hän itse vastaa suojeluasioista, eli tekee päätökset yhdessä keskuksen johdon kanssa rakenteiden suhteen.

Sain heti seuraavana päivänä yhteydenottopyynnön rakennusmestarilta ja sovimme tapaamisen paikalle, johon kiveä oltiin laitosalueella siirtämässä. Kyseinen kohta olikin jo paalutettu ja rakennusmestari esitteli, mihin tulee tie kiven luokse ja mistä kaivetaan maa ja siihen tampataan mursketta hyväksi alustaksi kivelle. Hän kertoi, että tämä tehtäisiin jo seuraavana päivänä. Kivi tulisi keskelle noin yhdeksän neliön kokoista tasaista hiekka aluetta, jotta sen ympäri pääsee tarvittaessa pyörätuolilla. Kiven siirron hän sanoi järjestyvän ihan lähipäivinä. Koska kivessä on läpi reikä keskellä, se on mahdollista riimuttaa ja kaivinkoneella vetää lähemmäksi tietä, josta se kaivinkoneella nousee myös traktorin lavalle. Sopivan iso kaivinkone sattuikin olemaan tulossa jo seuraavana päivänä töihin laitoksen alueelle. Sovimme rakennusmestarin kanssa kiven sommittelemisesta hiukan vinoon asentoon eli kivi sovittiin tuettavaksi toisella kivellä lievästi viistoon, jotta se pääsee oikeuksiinsa läheiseltä päällystetyltä tieltä katsottuna ja sen jälkeen kiven asettelu jäi rakennusmestarin huomaan.

Kiveä oli pyöritelty ajatuksen tasolla siis useita kuukausia. Siitä hetkestä kun kerroin kivestä Vaalijalan rakennusmestari Hannu Jäntille, meni kuitenkin alle kuukausi siihen kun kivi oli oikeasti siirretty paikoilleen. Ja siitä hetkestä, kun Hannu näki kiven, meni kolme päivää kun kivi oli paikoillaan. Kiven siirrosta koituvat kustannukset jäivät Vaalijalan kiinteistöhuollon vastuulle, mutta se ei tuntunut heitä harmittavan. Kiinteistöhuollon miehet olivat yhdessä jo ennen kiven paikalle tuloa ideoineet muistomerkkiä myös pidemmälle. Ilmaan heitettyä ideana he kertoivat talon näppärien rakennusmiesten joskus tekevän kivelle katoksen tai alttarityyppisen paikan käyttäen mallina Partaharjussa sijaitsevaa Ristikiven kirkkoa. Ja minä mietin, miksi ihmeessä en ollut ottanut yhteyttä kiinteistöhuoltoon heti prosessin alussa. Siellä olisi ollut tietoa, taitoa ja ideointikykyä toteutamaan vaikka millainen muistomerkki. Monesti onkin Vaalijalassa kuulunut, että mitä verstaan miehet eivät osaa, sitä ei tarvita. Ilmeisesti jatkuva kuntien tiukan talouden ar-

moilla oleminen ja silti ison laitosalueen kunnossapito on äärimmäisen luovaa työtä. Kaikkea on totuttu tekemään itse ja soveltaen.

5.6 Arviointi

Koko muistomerkin toteuttamisessa keskeiseksi kysymykseksi nousi, milloin pitää luovuttaa tai antaa vain olla? Vaikka luovuttaminen oli koko prosessin ajan kovin lähellä, antoi työn teoriaosuuden yhtäaikainen työstäminen uutta tarmoa. Kirjoittaessani teoriaosuutta ja vainajien muistamisen tärkeyttä, heräsi jälleen se polte, joka laittoi jaksamaan. Niin monesti törmäsin prosessin toteutuksen aikana siihen, että vaikka teemme arvolähtöistä asiakastyötä, pyörii käytännön asiat kuitenkin jollakin ihan muulla kuin arvoilla ja perinteillä ja tekee mieli lyödä hanskat tiskiinkin. Mutta sillä hetkellä kun katsot monitorilta tekstiä, joka käsittelee arvolähtöisiä asioita, käsittelee laadukasta elämää, käsittelee ihmisen kokonaisvaltaista hyvinvointia, niin sillä hetkellä sitä taas muistaa miksi hoitoalalle on hakeutunut; ei vain sen rahan takia. Palaan Kajavan runoon sivulla 5, onko kenenkään elämä niin arvotonta, ettei se olisi muistomerkin arvoinen? Oma vastukseni nousee omasta arvokäsityksestäni hoitajana; *ei ole*, siksi tätä prosessia jaksoi viedä eteenpäin.

Prosessin aikana eräs hoitaja tuli kertomaan yhdestä kuntoutuskeskuksen asiakkaasta ja siitä kuinka muistomerkki on tälle asiakkaalle todella tarpeeseen. Tämä nainen suree lähes päivittäin jo vuosia sitten poismennyttä isäänsä ja nyt hoitaja kokee, että jotain konkreettista kyetään tekemään surun käsittelemiseksi, kynttilöitä on sytytelty jo useampia. En tiedä, kuinka paljon jouluna 2008 kynttilöitä sytytettiin. Jouluna olin kuntoutuskeskuksen alueella vain Tapaninpäivänä ja silloin tullessani yövuoroon kiven päällä paloi kolme hautakynttilää.

Myös itselleni yllättävät tahot ovat olleet kiven merkeissä yhteydessä talon henkilökuntaan. Nenonpellon pienessä kyläyhteisössä asuu paljon jo eläkeikäistä kuntoutuskeskuksen henkilökuntaa ja heistä jotkut ovat ottaneet yhteyttä varmistaakseen kiven sijainnin sytyttääkseen kynttilän. Näitä yhteydenottoja oli tullut juuri joulun aikoihin. Pikaisen asiaan tutustumisen jälkeen sain huomata, että Vaalijalan vainajien muistomerkki on koko Nenonpellon ensimmäinen muistelukivi, joten se palvelee myös koko kyläyhteisöä.

Muutuinkin siis prosessin aikana tuottajasta toteuttajaksi, jouduin vastaamaan asioista joiden hoitamisen olin ajatellut jättäväni taitelijoiden tai muiden ammattilaisten osaavimmille hartioille. Siirtymä tapahtui pikkuhiljaa, ensin vain pikkuisen mietitään miten merkki toteutetaan, jos suunnitelma A ja B pettävät. Sitten pian huomasikin, että koko merkin toteutus oli täysin minun ja työelämän ohjaajani sekä suunnitelman Ö varassa. Lähtökohdaisesti voisi olettaa, että tämä ei ole siis parhaiten onnistuneita kulttuurituotannon projekteja, mutta lopputulosta ei voi sanoa pahalla tahdollakaan huonolaatuiseksi. Muistomerkki on nyt olemassa, joten ainakin perusmissio on saavutettu. Lisäksi kiven paikalla oloa on vain keuhuttu, se istuu hyvin maisemaan ja siitä on tullut luonnollinen osa ympäristöön.

Projektin aikana muun muassa kuntoutuskeskuksen haluttomuus käyttää rahaa merkkiin latisti hetkeksi intoni koko opinnäytetyön tekoon, sillä olinhan saanut kuvataiteilijoilta visioita miten hieno muistomerkistä voisi tulla, mikäli siihen panostettaisiin. Muutenkin monta kertaa latistunut intoni merkin toteuttamisen suhteen antaa mahdollisesti myös viitteitä siitä, että tällaiset prosessit eivät ole vahvinta alaani. Suunnittelu on kyllä mieleistä, mutta toteutuksessa ja asioiden hoitamisessa minulla on paljon parannettavaa. Prosessin toteutus ei käynyt lainkaan kuten suunnittelin, vaan projekti seisoikin monta kertaa vain paikoillaan. Alkuperäinen valmistumiseni piti tapahtua vuoden 2008 syksyllä, nyt opinnäytetyö on valmis syksyllä 2009.

Mitä siis tekisin toisin, mikäli vastaavanlaista projektia joskus jälleen tekisin? Ensimmäinen pitäisin tiuhempaan yhteyttä yhteistyötahoihin. Nyt en halunnut rasittaa ketään jatkuvilla yhteydenotoillani, sillä ajattelin muilla riittävän töitä myös ilman minua lisäämässä työtaakkaa. Tästä syystä tein myös ylimääräisiä mutkia paljon: kokeilin mahdollisesti polkua, joiden mahdottomuuden, joku asiantunteva taho olisi voinut heti kertoa. Mutta ainakin yritettyä tuli paljon kaikenlaista tällä kertaa, ensi kerralla yrittäminen voisi jäädä vähäisemmäksi. Toisekseen ottaisin realistisen aikatavoitteen. Nyt lähdin loppusyksystä 2007 etsimään oppilaitoksista kättentaitojen opiskelijaa tavoitteenani, että työn pystytys olisi kesällä 2008 ja voisin valmistua syksyllä 2008. Tilanne oli kuitenkin se, että monilla opiskelijoilla oli jo opinnäytetyönsä aihe valmiina, eli niille joille työ olisi ollut mahdollista antaa, kesä 2008 oli liian aikaista. Myös jos aikataulut oli antanut mahdollisuuden odottaa yksi vaihe kerrallaan loppuun, olisin välttynyt ikäviltä päällekkäisyyksiltä. En tiennyt saanko Etelä-Savon kulttuuriapurahaa, kun olin jo oppilaitokseen yhteydessä. Kolmantena tärkeänä kehittämisalueenani projektin aikana havaitsin selvästi arkistointi-

kyvyttömyyteni. Sitä mukaa kun olin saanut sähköposteja, olin niitä myös hävittänyt. Myöskään minkäänlaisia kirjallisia yhteenvetoja en itselleni tehnyt keskusteluista tai muistakaan ohjauksellisista tilanteista. Luotin vain, että kyllä minä muistan näin oleelliset asiat ja kuinka ollakaan, kun into taas latistui ja meni kuukausia, etten koskenut koko työhön, asiat olivat kaikonneet päästä.

6. LOPUKSI

Muistomerkki Vaalijalan vainajille pyrkii olemaan yksi paikallinen virstanpylväs: tämä yhteisö ei pyri piilottelemaan kuoleman läsnäoloa. On toinen asia moniko kiven haluaa nähdä sen varsinaisessa tarkoituksessa ja kävelee ohi vain ajatellen, että on se hieno kivi, eikä haluakaan ajatella sitä arvoa, joka kivellä nyt on. Mutta edistysaskel parempaan suuntaan kuntoutuskeskuksen johdon ja merkin käytännön toteuttajien taholta on, että kyseisen merkin tarpeellisuutta ei ole vähätelty, se on nähty tarpeelliseksi.

Aivan työn loppuvaiheessa törmäsin oleelliseen pohdintaan, jonka herätti johtava hoitaja Tuula Karvinen sähköpostiviestissään. Vaalijalan keskuslaitos on muuttunut kuntoutuskeskukseksi. Asiakkaat tulevat kuntoutumaan, he eivät tule nauttimaan kulttuuripalveluita. Mutta ennen kaikkea heräsin huomaamaan, että he eivät tule enää tähän elinpiiriin elämään ja asumaan. Onko työltä siis vetäisty kokonaisuudessaan pohja pois? Enää ei tule ensimmäisen omahoidettavani kaltaisia pitkäaikaisia asiakkaita, joiden koko elämä on Vaalijala. Voiko kuntoutusasiakkaista enää sanoa, että he ovat Vaalijalan vainajia, joita halutaan muistaa? Tässä vaiheessa koko työn kurssia on lähes mahdoton muuttaa, mutta mahdollisesti muistomerkin arvo tulevaisuudessa korostuu muistelukiven kaltaisena paikkana, eli paikkana, jossa asiakkailla on mahdollisuus muistaa tarpeen tullen omia kauaksi haudattuja läheisiään. Mahdollisesti jatkossa Vaalijala ei ole enää kenenkään koko elämä. Enää Vaalijalan perinteillä ei ole siis niinkään merkitystä asiakkaiden ja muidenkin Vaalijalassa olevien ihmisten perinteenä. Kuolemaankin näillä ihmisillä on omat kulttuuriperinteeseensä vaikuttavat tekijät, ei Vaalijalan kristillisuus ja karjalaisuus. Mutta nyt ollaan vielä tilanteessa, että myös pitkäaikaisia Vaalijalan perinteeseen kietoutuvia ihmiskohtaloita on. Olkoon tämä muistomerkki kunnioituksena heille ja jatkossa merkki toivottavasti löytää myös oman paikkansa yhteisössä.

Itse olen kehitysvammaistenhoitaja ja kulttuurituottajaksi lähdin opiskelemaan saadakseni uuden näkökulman kehitysvammatyöhön. Kehitysvammatyö on hoitamista, siksi tämä

opinnäytetyö on tiukasti sidottu hoitotieteisiin. Työn teoreettinen alkuosuus on lähes kokonaan hoitotieteitä, mutta juuri yhdistämällä hoitotieteen työhön olen saanut työstä sen mitä itse kulttuurituotannon opinnoilta olen hakenut. Kulttuurituotannolliset keinot tukevat hoitotyötä. Juuri sitä hain lähtiessäni Mikkelin ammattikorkeakoulun kulttuuri- ja nuorisotyön kampukselle Hanna-Liisa Liikasen (2003) *Kulttuuria laitoksiin* -tavoitteen innoittamana. Tuskin muistomerkkiä olisi kuntoutuskeskuksen pihalle tullut, mikäli olisin opiskellut lisää hoitotieteitä. Muistomerkin pystyttäminen on kulttuurituotannollista ja tällä kertaa kulttuuri tukee hoitamista.

On kuulema luovan työn kirous, että kun jonkin idean on saanut, siitä pitää mustasukkaisesti kiinni, eikä ole halukas vaihtamaan suuntaa, vaikka pitäisikin. Ensimmäisiä asioita, joita opin kulttuurituotannon opinnoissa *luovuuden teorian* -kurssilla. Edellä oleva ajatus kuvastaa mitä parhaiten koko opinnäytetyö projektiani, juuri mikään ei mennyt kuten suunniteltu, silti ideastaan ei voinut luopua.

LÄHTEET

Achté, Kalle; Lönnqvist, Jouko ja Pentikäinen Juha 1985. Vanha suomalainen kuoleman-kulttuuri. Teoksessa Ruth, Jan-Erik ja Heiskanen, Pirkko (toim.) Kuolema elämän keskellä. Keuruu: Otava.

Fellman, Jacob 1985. Taivaan ja Helvetin historia. Teoksessa Ruth, Jan-Erik ja Heiskanen, Pirkko (toim.) Kuolema elämän keskellä. Keuruu: Otava .

Huhta, Ilkka ja Sillanpää, Niina 2007. Vaalijala, sata vuotta arvoja ja kokemusta. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.

Kajava, Viljo 2009. Paavon muistoksi, omaisten laatima nettisivusto.

<http://jpl.dy.fi/paavo/?sivu=runoja>, 21.9.2009

Korhonen, Eija 2009. Suullinen haastattelu kuolemista ja vainajien muistamisesta Vaalilijalassa. Eija Korhonen ja Henna Oranen Nenonpellossa 11.5.2009.

Lindgren, Liisa 2000. Monumentum, muistomerkkien aatteita ja aikaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Molander, Gustaf 1999. Työnä kuolevan hoitaminen, mistä voimavarat. Suomen mielen-terveysseuran julkaisut. Vantaa: Tummavuoren Kirjapaino.

Niemelä, Markku ja Brandt, Krista 2007: Kehitysvammaisten yksilöllinen asuminen. Pitkääikäisestä laitosasumisesta kohti yksilöllisempiä ratkaisuja. Sosiaali- ja terveysministeriö selvityksiä 2007:73. http://www.stm.fi/julkaisut/nayta/_julkaisu/1082044

Nikkonen, Merja 1995. Kun kuolema tapahtuu kotona – Omaishoitajan kokemuksia. Teoksessa Simonen, Leila (toim.) Hyvä kuolema. Stakesin tutkimuksia 59/1995. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.

Pentikäinen, Juha 1996. Myyttejä ja kuvia kuolemasta. Teoksessa Heiskanen, Tarja (toim.) Särkynyt Sydän, omainen ja itsemurha. Suomen mielenterveysseura. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Poijula, Soili 2002. Surutyö. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Porio, Ilkka 1999. Sinun kanssasi jäähyväisten aikaan, saattohoito sairaalassa. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino.

Ruth, Jan-Erik 1985. Kuoleman ja kuoleamisen psykologia. Teoksessa Ruth, Jan-Erik ja Heiskanen, Pirkko (toim.) Kuolema elämän keskellä. Keuruu: Otava.

Ruth, Jan-Erik; Heiskanen, Pirkko 1985. Lukijalle. Teoksessa Ruth, Jan-Erik ja Heiskanen, Pirkko (toim.) Kuolema elämän keskellä. Keuruu: Otava.

Sinnemäki, Aino ja Simonen, Leila 1995. ”Että mitäs sitten kun sun potilas kuolee” – lääkäri kuolevan potilaan hoidossa. Teoksessa Simonen, Leila (toim.) Hyvä kuolema. Stakesin tutkimuksia 59/1995. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.

Simonen, Leila 1995: Hyvä kuolema –projekti: johdanto ja kiitokset. Teoksessa Simonen, Leila (toim.) Hyvä kuolema. Stakesin tutkimuksia 59/1995. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.

Soisalon Seutu 2007: Muistokivet Nikkilänmäelle ja Saahkalahteen. Soisalon Seutu 1.11.2007.

Stark-Arola, Laura; Järvinen, Irma-Riitta; Timonen, Senni ja Utriainen, Terhi 1999. Kuolema, unet ja yhteisö, aunukselaisnaisten unikertomukset. Teoksessa Laaksonen, Pekka ja Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.): Tuulen jäljillä. Kalevalaseuran vuosikirja 77-78. Pieksämäki: RT-Print Oy.

Survo, Arno 1999. Lyö sie, surma, kurikalla, - kuoleman aiheista kehtolauluissa. Teoksessa Laaksonen, Pekka ja Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.) Tuulen jäljillä. Kalevalaseuran vuosikirja 77-78. Pieksämäki: RT-Print Oy.

Taavitsainen, Ilkka 2008. Surutyö tekee neuvottomaksi, suomalainen vierailee hautaus-toimistossa elämänsä aikana 1,7 kertaa. Savon Sanomat 7.12.2008.

Tilastokeskus 2008. http://www.tilastokeskus.fi/til/kuol/2007/kuol_2007_2008-05-02_tie_001.fi.html , 5.11.2008.

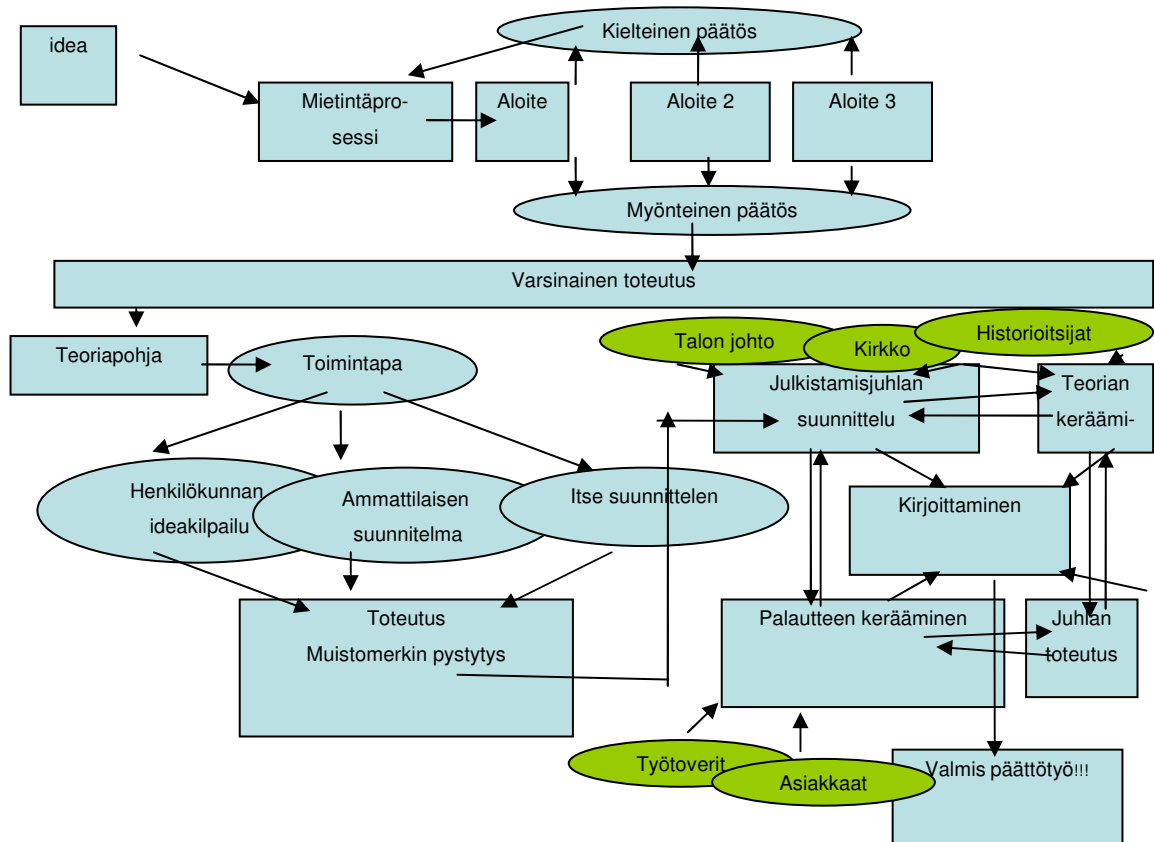
Utriainen, Terhi 1999. Läsä, Riisuttu ja Puhdas – uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä. Suomalaisen kirjallisuusseuran toimituksia 751 /1999. Pieksämäki: Kirjapaino Raamattutalo.

Utriainen, Terhi 1996. Itku veden yli, kuvia kuolleiden ja elävien välisistä suhteista karjalaisessa myyttisessä kansanperinteessä. Teoksessa Heiskanen, Tarja (toim.) Särkynyt Sydän, omainen ja itsemurha. Suomen mielenterveysseura. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Vaalijala.fi 2009. <http://vaalijala.fi>, 3.3.2009.

Vaalijalan kuntayhtymän palveluiden kuvaus v. 2007-2009. Esite, julkaistu Nenonpellossa joulukuussa 2006.

Liite 1: Muistomerkin
projektisuunnitelma
vuodelta 2007

Tämä kuvaus on minun päättötyö prosessini.

Prosessi lähti liikkeelle oman asiakkaani kuolemista alkukevällä. En ollut itse työssä silloin ja huomasin, että koska olen vapaa päivillä hautajaisten aikaan, niin mahdollisuudet muistaa vainajaa ovat Vaalijalassa vähäiset. Asiaa mietittyäni sain idean muistomerkin pystyttämisestä vainajien muistoksi laitosalueelle. Laitoin asiasta aloitteen talon johdolle, siis siitä, että voisin tällaisen muistomerkin toteutuksen hoitaa päättötyönäni. Jos aloite ei mene läpi tarjoan muistomerkin pystytystä aivan omana projektinani, ilman talon tukea. Jos sekään ei mene läpi niin teen muistomerkin pienempänä vain osaston sisäisenä. Kunnes tulee myönteinen päätös. (Helmi-kuun lopulla talon johdolta tullut myönteinen päätös, ensimmäisestä aloitteesta.)

Päästään muistomerkin varsinaiseen toteutukseen. Ensimmäisessä laatikossa oikealla on teoriapohjan etsiminen tällaiseen projektiin. Seuraavaksi tulee miettiä mikä on tämän teorian pohjalta oleva toimintatapa, jolla muistomerkki toteutetaan, onko se henkilökunnan keskuudessa järjestettävä suunnittelukilpailu, vai kokonaan ostona ulkopuoliselta tehty, vai suunnittelenko mahdollisesti koko muistomerkin itse. Joka tapauksessa muistomerkin tulee toteuttamaan ammattilainen, vain suunnitteluun pystymme käyttämään muita. Koska kuntoutuskeskus ei ole budjetoitunut merkkiin varoja ammattilaisella tarkoitetaan päättötyötään tekevää opiskelijaa käis- ja taide teollisista oppilaitoksista.

Osana päättötyötäni olisi muistomerkillä arvoisensa juhlan järjestäminen puheineen ja muine juhlallisuuksineen. Juhlan suunnittelu, teoriapohja, kollegoiden antama palaute ja juhlan toteutus ovat paljon sidoksissa toisiinsa. Tässä pyhässä nelinäisyssä tulee pyöritettyä jonkin aikaa. Koko ajan ohella myös itse päättötyön kirjoittaminen on käynnissä. Kun juhla on toteutettu ja palaukset kerätty pitäisi valmiina olla laadukkaan päättötyön.

Kuviossa on vihreinä ellipseinä tärkeimpiä taustavaikuttajia, ei ole kaikkia, mutta ne joiden merkitys tällaisessa prosessissa on enimmät. Neliöinä on asiat joita pystyn itse "hallitsemaan", ympyröinä sellaisia joissa päätökset tekee joku muu...

Vainajien muistelukivi Vaalijalan pihapiiriin

Suomessa kuolee vuosittain noin 50 tuhatta henkeä. Osa näistä kuolemista koskettaa myös Vaalijalan kuntoutuskeskuksen yhteisöä. Nykyisten paloturvallisuustoimenpiteiden aikaan kynttilän sytyttäminen vainajille ei ole asuinyhteisöissä yksinkertaista.

Ihmissuhteet eivät kuole koskaan. Ihmisen kuollessa suhde muuttuu suhteeksi vainajaan. Suru on yhtä luonnollinen osa suhdetta vainajaan, kuin on muistot yhteisistä kokemuksista. Ihmissuhteiden ei haluttaisi muuttuvan, vaan pysyvän vakaana. Kuitenkin ihmisen kuollessa suhde muuttuu pakosti. Surusta ei ole tarkoitus päästä yli. Surun kanssa on tarkoitus oppia elämään.

Oppimisessa elämään surun ja menetyksen kanssa, on tärkeää voida kokea tunteita avoimesti. On tärkeää, että konkreettisesti pystyy muistelemaan suhdetta edesmenneisiin.

Vaalijalan pihapiiriin ilmestyy marraskuun aikana myllynkivi. Kiven tarkoitus on symboloida Vaalijalan vanhaa historiaa ja samalla toimia paikkana, jossa jokainen voi muistaa vainajia kynttilöin, kukkasin tai hiljentymällä.

Asiakkaiden monenkirjava vammaisuus rajoittaa heidän liikkumistaan ja muun muassa hautuumaalle pääsy jouluna on monelta evätty. Vammaisuus ei silti rajoita heidän tarvettaan muistaa ja kunnioittaa omia kauaksi tai lähelle haudattuja läheisiään tai elinkumppaneitaan. Monesti vammaisuus rajoittaa myös kykyä abstraktiin vainajan muistelemiseen, jolloin konkreettisen muistelun mahdollisuutta täytyy lisätä.

Koskaan aiemmin ei suomessa vainajia ole kiidätetty elämästä hautaan yhtä hajuttomasti kuin nykyaikana. Kuolemat keskittyvät sairaaloihin. Ennen vanhaan kuoleminen tapahtui siinä samassa elinyhteisössä kuin eläminen. Kuoleminen oli osa normaalia elämää.

Jokainen perinteisessä elinpiirissä tutustui kuolemaan jo hyvin varhain. Nykyisin kuolemaa pelätään. Siitä on tehty tabu. Sitä pyritään piilottelemaan kauaksi normaalista elämästä. Sitä ei voida kuitenkaan piilottaa, että vainajien palvominen on ollut aina osa suomalaista kulttuuria. Vainajien muistelemisen erilaisin rituaalein sitoo jokaista suomalaista juurilleen.

Myllynkiven tarkoitus kirkkopihalla tulee olemaan perinteidemme muistuttaja. Sen toivotaan kertovan meidän jokaisen arvostuksesta vainajiamme kohtaan. Paikan merkityksen toivotaan olevan niin lohduttava kuin myös kasvattava.

Kuolemasta ei saa vaieta. Kuolema on osa elämää. Kukaan ei tiedä varmaksi mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Siksi kuolema on niin pelottava asia. Kaikkia pitää kuitenkin rohkaista miettimään mitä kuolema hänelle merkitsee. Kaikilla on oikeus tietää, että hänen omaa kuolemaansa tullaan suremaan. Jokaisella ihmisellä on ollut merkitystä jokaiselle joka hänet on tavannut.

Kynttilän liekki on yhteiskunnassamme käytetyimpiä elämän symboleita. Se elää hetkensä ja lämmittää ja valaisee ympäristöään. Joulun läheisyys lisää tarvetta muistaa edesmenneitä. Jouluna toivottavasti muistelukiven kylkiä lämmittävät useat kynttilöiden liekit.

Liite 3: Valokuvia
muistomerkistä

Kuvattu 26.9.2009

